

अध्याय एक : शोधपत्रको परिचय

अध्ययनको पृष्ठभूमि

पाठ्यक्रम शब्दले नै पनि एक किसिमको अवधारणा व्यक्त गर्दछ । 'पाठ्य + क्रम' (शृङ्खला) भन्ने अर्थले पनि पाठ्यक्रमबारे केही बुझ्न सकिन्छ । मूलतः पाठ्यक्रम पठनपाठनसँग सम्बन्धित हुन्छ र त्यसमा पढाउने कुराहरूको एउटा पद्धति हुन्छ, प्रक्रिया हुन्छ, शृङ्खला हुन्छ र त्यही सुनिश्चित परम्पराबाट शिक्षण सरल भएर सुनिश्चित पाठ्यसामग्रीको अन्त्यसँगै यसको अन्त्य हुन्छ । हुन त पाठ्यक्रमलाई के पढाउने भन्ने विषयको दस्तावेजका रूपमा नै प्रयोग गर्ने गरिएको पाइन्छ तर त्यति मात्र अर्थले यसलाई समेट्न सक्दैन । यसमा त के, कसरी र कहिले शिक्षा प्राप्त गर्ने र गराउने भन्ने कुराको निर्देशन दिइएको हुन्छ अनि यो विद्यालयको समग्र शैक्षणिक कार्यक्रम र विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिसँग सम्बन्धित हुन्छ । यो एउटा शैक्षिक क्रियाकलापको सङ्गठनात्मक र व्यवस्थित शैक्षणिक योजना हो जसमा विद्यालयभित्र र बाहिर समेत क्रियाकलापहरू समावेश गरिएको हुन्छ (भण्डारी र अन्य, २०६८:१६३) ।

मानव-मानवबीचको एकआपसमा सूचना, विचार, भावना आदि सम्प्रेषण गर्ने सशक्त माध्यम नै भाषा हो । भाषा पाठ्यक्रम भन्नाले भाषिक उद्देश्य भाषिक विषयवस्तु भाषिक प्रक्रिया, भाषिक स्रोत र भाषिक मूल्याङ्कनका साधन आदि बुझिन्छ, जसलाई विद्यालयभित्र तथा बाहिर कक्षा शिक्षण वा सम्बन्धित कार्यक्रमद्वारा पूरा गर्ने योजनाबद्ध प्रयास गरिएको हुन्छ । भाषा पाठ्यक्रम भाषाशिक्षणको एक योजना हो । अतः भाषा शिक्षणको लक्ष्य तथा उद्देश्य हासिल गर्न बनाइएको एक बृहत् कार्यक्रमलाई भाषा पाठ्यक्रम भन्न सकिन्छ ।

भाषा पाठ्यक्रम एउटा व्यवस्थित भाषिक कार्यक्रम हो । जसका माध्यमबाट भाषिक सीपहरूको विकास गर्ने शिक्षणका लागि उचित गोरेटो तय गर्न सकिन्छ । सुनिश्चित कार्यक्रम र प्रक्रिया अँगालेर विद्यार्थीहरूमा भाषा शिक्षणका अपेक्षित उद्देश्यहरू हासिल गराउन समग्र भाषा सिकाइ अनुभवहरूको दिग्दर्शन भाषा पाठ्यक्रमका प्रस्तुत गरिएको हुन्छ ।

जेहोस् भाषाका चार सीपहरूको शिक्षण तथा विकासको कार्यकलापसँग सम्बन्धित हुने भएकाले भाषा पाठ्यक्रमको प्रकृति अभ्यासात्मक किसिमको हुन्छ। यसको लक्ष्य नै भाषिक सीप तथा पक्षको विकास गर्नु भएकाले यसमा भाषा नै साधन र साध्य रहेको हुन्छ। पाठ्यक्रमको उद्देश्यअनुसार शिक्षण गर्नका लागि तयार पारिएको पुस्तकलाई पाठ्यपुस्तक भन्ने गरिन्छ। यस्ता पाठ्यपुस्तकहरू सम्बन्धित तह र कक्षाअनुरूप तयार गरिन्छ। भाषापाठ्यपुस्तक पनि भाषा शिक्षण गर्ने उद्देश्यअनुरूप निर्मित भएका हुन्छन्। यिनलाई भाषा शिक्षणका लागि महत्त्वपूर्ण र आधिकारिक सामग्री मानिन्छ। भाषा तत्त्व र व्याकरणात्मक अभ्यासको अपरिहार्यता रहने यसमा विविध विषय क्षेत्रका प्राविधिक एवम् सामान्य शब्दभण्डार र संरचनामा लोड दिइएको हुन्छ (भण्डारी र अन्य, २०६८:१६५)।

कुनै पनि तहको कुनै पनि विषयहरू पाठ्यक्रमको मर्म, उद्देश्यअनुरूप छन् या छैनन्, के पाठ्यक्रममा समाविष्ट उद्देश्यहरूलाई पाठ्यपुस्तकहरूले समेट्न सकेका छन् ? जस्ता कुराहरूलाई पाठ्यक्रम अनुरूपताका दृष्टिले पाठ्यक्रमका रूपमा हेर्ने गरिएको पाइन्छ।

व्याकरण शिक्षणका उद्देश्य सुनाइ, बोलाइ, पढाइ, लेखाइजस्ता सीपहरूसँगसँगै विद्यार्थीहरूलाई शुद्ध शब्द र वाक्य प्रयोग गर्न अभिप्रेरित गर्नु भएकाले के कक्षा दशको नेपाली पाठ्यक्रममा राखिएका व्याकरण शिक्षणको मर्म र उद्देश्यलाई समावेश गरी पाठ्यपुस्तक निर्माण गरिएको छ ? कक्षा दशको पाठ्यक्रममा राखिएका व्याकरणात्मक/व्याकरणीय उद्देश्यहरूलाई पाठ्यपुस्तक मार्फत प्राप्त गर्न सकिन्छ या सकिँदैन ? पाठ्यक्रमअनुरूपका उद्देश्य पूरा हुने र भाषाका चारै सीपहरू विकास हुने खालका व्याकरणिक खण्ड र अभ्यासहरू राखिएका छन् भन्ने कुराहरूको अध्ययन यस शीर्षक अन्तर्गत गरिएको छ। यदि पाठ्यक्रमअनुरूप कक्षा दशका भाषा पाठ्यपुस्तकहरूमा व्याकरणिक अभ्यास खण्डहरू राखिएको भए भाषाका चारै सीपहरूको विद्यार्थीहरूमा सन्तुलित विकास हुने पूर्वअनुमान गरिन्छ।

यो अनुसन्धान पुस्तकालय विधिमा आधारित रहेको छ। अतः पाठ्यक्रम अनुरूप पाठ्यपुस्तकको अध्ययन गर्ने सन्दर्भमा त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली शिक्षा विभागअन्तर्गत स्नातकोत्तर उपाधिका लागि प्रस्तुत शोधपत्र पाठ्यक्रम अनुरूपताका दृष्टिले कक्षा दशको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट व्याकरण शीर्षकको रहेको छ।

समस्या कथन

प्रस्तुत अध्ययन कक्षा दशको नेपाली पाठ्यक्रम अनुरूप यसै तहको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट व्याकरणसँग सम्बन्धित छन् । ती निम्नानुसार रहेका छन् :

- कक्षा दशको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा व्याकरणात्मक अभ्यास सम्बन्धी कुन कुन कुराहरू समावेश गरिएको छ ?
- पाठ्यपुस्तकमा समावेश गरिएका व्याकरणिक अभ्यास विषयहरू पाठ्यक्रम अनुरूप छन् वा छैनन् ?
- व्याकरणिक अभ्यासका सवल तथा दुर्बल पक्षहरू के के हुन् ?

अध्ययनको उद्देश्य

यस अध्ययनका उद्देश्यहरू निम्नानुसार रहेका छन् :

- कक्षा दशको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा व्याकरणात्मक अभ्यासहरूको विश्लेषण गर्नु,
- पाठ्यपुस्तकमा समावेश गरिएका व्याकरणिक अभ्यास विषयहरू पाठ्यक्रम अनुरूप छन् वा छैनन् निक्यौल गर्नु,
- व्याकरणिक अभ्यासका सवल तथा दुर्बल पक्षहरू पत्ता लगाउनु,

अध्ययनको औचित्य/महत्त्व

पाठ्यपुस्तकमा पाठ्यक्रमको उद्देश्यलाई ख्याल राखी तिनै उद्देश्य पूरा गर्ने सामग्रीहरू राखिएको पाइन्छ । भाषा शिक्षण भनेको भाषिक सीपहरूको शिक्षण हो । भाषिक सीपहरू अभ्यासद्वारा मात्र प्राप्त गर्न सकिन्छ, त्यसैले भाषाका ती सीपहरूको प्राप्तिलाई लक्षित गरी बनाइएको भाषा पाठ्यक्रम अनुरूपका भाषा पाठ्यपुस्तक हुन आवश्यक देखिन्छ । भाषिक सीपहरूको प्राप्तिमा विषयगत र विधागत प्रकृतिका पाठ्यक्रमका उद्देश्य बमोजिम भाषा पाठ्यपुस्तकहरूको योजना र निर्माण गर्न जरुरी देखिन्छ । विद्यालय तहका सुरु-सुरुका पाठ्यपुस्तकमा पाठ्यक्रमले निर्दिष्ट गरे बमोजिम अभ्यासहरूको विविधतामा कमी भएको अनुभव गरिन्छ । पाठ्यपुस्तकमा राखिएका नमुना अभ्यासहरू पनि सीप

सन्तुलन र तिनको विविध पक्षहरूको प्रतिनिधि अभ्यासका दृष्टले सीमित पक्ष र अभ्यासमा मात्र केन्द्रित रहेको देखिन्छ। पाठ्यक्रमको प्रयोजन र प्रकृतिलाई ख्यालै नगरी सबैमा एकनाशको अभ्यासको व्यवस्था गरिएको पाइन्छ। चारवटा सीपहरूको सन्तुलनमा कमै ध्यान दिइएको देखिन्छ। पाठ्यपुस्तक अभ्यासका दृष्टले २०३८ पछिका माध्यमिक तहका पाठ्यपुस्तकको स्तर भन्नु खस्केको बुझ्न सकिन्छ। २०५५ सालपछि मात्र यो प्रकृतिमा सुधार आएको पाइन्छ (भण्डारी र अन्य, २०६८:२०५)।

पाठ्यपुस्तकका पछिल्ला संस्करणहरूमा सकेसम्म पाठ्यक्रम अनुरूप अभ्यासमा विविधता सिर्जना गर्न खोजिएको देखिन्छ। लिखित, मौखिक र प्रयोगात्मक गरी तिनै प्रकारका अभ्यासको सन्तुलन ल्याउने प्रयास पछिल्लो संस्करणका पाठ्यपुस्तकमा गरिएको देखिन्छ। यसरी पाठ्यक्रम अनुरूप कक्षा दशको नेपाली पाठ्यपुस्तकको व्याकरण के, कस्तो रहेको छ ? भन्ने कुराको अध्ययनबाट कक्षा दशको नेपाली पाठ्यपुस्तकको शिक्षण वा पठन पाठन कार्यमा समेत विशेष सहयोग हुनेछ। भाषा पाठ्यक्रमको निर्माणका साथै पाठ्यक्रम अनुरूपका उद्देश्यहरू पूरा गर्ने खालका भाषा पाठ्यपुस्तक निर्माण गर्न सहयोग पुऱ्याउने, भाषा शिक्षणमा शिक्षण सामग्रीको महत्त्वपूर्ण स्थान भएकाले शिक्षण सामग्रीको भरपर्दो माध्यम भाषा पाठ्यपुस्तकलाई मान्दै भावी अध्ययनका लागि समेत सहयोग पुऱ्याउन यस अध्ययनको महत्त्व तथा औचित्य रहेको छ।

अध्ययनको सीमाङ्कन

प्रस्तुत शोधप्रस्ताव निम्न विषय र दायराभित्र रहेर अध्ययन/अनुसन्धान अगाडि बढाइएको छ :

- प्रस्तुत अध्ययन वर्तमान कक्षा दशको पाठ्यक्रम अनुरूप नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट व्याकरणमा सीमित रहेको छ।
- उक्त अध्ययन पाठ्यक्रम अनुरूप व्याकरणिक अभ्यासहरूको व्यवस्थापनमा आधारित रहेको छ।
- उक्त अध्ययन पाठ्यक्रमको उद्देश्य र उद्देश्य अनुरूप पाठ्यपुस्तकमा राखिएका व्याकरणिक अभ्यासहरूको मूल्याङ्कनमा आधारित रहेको छ।

अभ्ययनको रूपरेखा

प्रस्तुत शोधप्रस्तावलाई पाँच अध्यायमा विभाजित गरिएको छ । यसको विवरण निम्नअनुसार रहेको छ :

- अध्याय एक : शोधपत्रको परिचय
- अध्याय दुई : पूर्वकार्यको समीक्षा र सैद्धान्तिक अवधारणा
- अध्याय तीन : अनुसन्धान विधि
- अध्याय चार : व्याख्या र विश्लेषण
- अध्याय पाँच : सारांश, निष्कर्ष र उपयोगिता

अध्याय दुई : पूर्वकार्यको समीक्षा र सैद्धान्तिक अवधारणा

पूर्वकार्यको समीक्षा

शोधपत्र जुन उद्देश्यले जुन विषयमा राखिएको छ, त्यसैसँग सम्बन्धित विषयमा त्यसभन्दा अघि भएका अध्ययन, अनुसन्धान, लेख, रचना, टिपोट आदि प्राप्त भएसम्मका सामग्री व्यवस्थित रूपमा अध्ययन गरी ती सबै कार्यको कार्य कारण शृङ्खलायुक्त टिप्पणीमूलक समीक्षा नै पूर्वकार्यको समीक्षा हो। पूर्वकार्यको समीक्षाले शोधार्थीलाई सैद्धान्तिक पृष्ठभूमिको जानकारी हुने, के कस्ता समस्या छन् त्यसको अवगत हुने, पुनरावृत्तिको सम्भावना हट्ने साथै सम्बन्धित विषयमा गहन अध्ययन गरी अनुसन्धान कार्यलाई अघि बढाउन सहयोग पुग्दछ।

भाषा पाठ्यपुस्तकमा विद्यार्थीहरूको भाषिक सीपको विकासका खातिर हरेक पाठहरूमा व्याकरणिक अभ्यासहरू राखिएको हुन्छ। अन्य विषयभन्दा भाषा पृथक् विलय क्षेत्र भएकाले सोहीअनुरूप व्याकरणिक अभ्यासहरू निर्धारण गरिएको हुन्छ। भाषा पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट व्याकरणिक अभ्यासहरू पाठ्यक्रम अनुरूप छन् छैनन् भन्ने सम्बन्धी अध्ययन त्यति धेरै भएको छैन। प्रस्तावित शोधपत्रको शीर्षकसँग सम्बन्धित यस अधिका अध्ययन अनुसन्धानहरूको समीक्षा प्रस्तुत गरिएको छ।

घिमिरे (२०५७) द्वारा *निम्न माध्यमिक तहका नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तकमा प्रयुक्त व्याकरण नमुना अभ्यासको अध्ययन* शीर्षकमा त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत शोधकार्य गरिएको पाइन्छ। जसमा व्याकरणिक नमुना अभ्यासहरूको पाठ्यक्रम अनुरूप अध्ययन गर्नु, विद्यार्थीहरूको तह र क्षमता अनुरूप तुलनात्मक अध्ययन गर्नु, सबल र दुर्बल पक्ष पहिल्याइ सुधारका लागि सुझाव दिनु जस्ता उद्देश्यहरू राखिएको पाइन्छ। ती उद्देश्यहरूलाई पूरा गर्न पुस्तकालयीय विधिहरू मुख्य रूपमा उपयोग गरी विधाको पाठ अनुरूप व्याकरणिक अभ्यासहरू राखिनुपर्ने, सिर्जनात्मक अभ्यासहरूमा जोड दिनुपर्ने, पाठ्यपुस्तकमा प्रयुक्त व्याकरणिक नमुना अभ्यासहरूको प्रयोगात्मक पक्षमा जोड दिनुपर्ने जस्ता निष्कर्ष निकालिएको छ।

ढकाल (२०५८) द्वारा *कक्षा छको नेपाली किताबमा प्रयुक्त व्याकरणका नमुना अभ्यासहरूको विश्लेषणात्मक अध्ययन* शीर्षकमा त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र

सङ्कायको अधिनमा रही शोधकार्य गरिएको छ। जसमा कक्षा छमा नेपाली पुस्तकको पाठ्यक्रम अनुरूप नमुना व्याकरणिक अभ्यासहरूको अध्ययन गर्नु, उक्त पुस्तकमा व्याकरणिक नमुना अभ्यासहरूको उपयुक्तताको अध्ययन गर्नु, सबल, दुर्बल पक्ष पहिल्याइ सुभाब दिनु जस्ता उद्देश्यहरू राखिएको पाइन्छ। प्राथमिक स्रोत अन्तर्गत सम्बन्धित तहको पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तकलाई लिइएको छ भने विभिन्न शोधपत्रहरूलाई द्वितीय स्रोतको सामग्रीका रूपमा लिई अध्ययन गरिएको छ। जसमा पाठ्यक्रमका उद्देश्य बमोजिम पाठ्यपुस्तकमा नमुना व्याकरणिक अभ्यासहरू राखिनुपर्ने सैद्धान्तिक पक्षलाई मात्र नभई व्यावहारिक पक्षलाई समेत ध्यान दिएर अभ्यास प्रस्तुत गर्नु पर्दछ भन्ने कुरामा जोड दिइएको छ।

खतिवडा (२०६४) द्वारा *माध्यमिक तहको नेपाली पाठ्यक्रममा समावेश गरिएका व्याकरणात्मक अभ्यासहरूको शीर्षकमा शिक्षाशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत रहेर शोधकार्य गरेको पाइन्छ। जसमा माध्यमिक तहका विद्यार्थीहरूको स्तरअनुरूप व्याकरणको अध्ययन गर्नु, विधाको प्रकृति अनुरूप व्याकरणात्मक अभ्यासहरूको अध्ययन गर्नु, बहुभाषी पृष्ठभूमि अनुरूप अध्ययन गर्नु जस्ता उद्देश्यमा केन्द्रित भएर उक्त अध्ययन गरिएको छ। माध्यमिक तहको पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तकलाई मुख्य आधार बनाई गरिएको उक्त शोधकार्यबाट भाषिक पुस्तकमा व्याकरणिक प्रश्नहरू स्तरयुक्त हुनुपर्ने, प्रश्नहरूले व्याकरणका सबै पक्षलाई समेट्नु पर्ने, बहुभाषी पृष्ठभूमिलाई ध्यान दिई व्याकरणका अभ्यास समेटिनुपर्ने जस्ता निष्कर्ष निकालिएको छ।*

काफ्ले (२०६५) द्वारा *कक्षा १० को नेपाली (२०६४) पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट व्याकरणको अध्ययन* शीर्षकमा त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत रहेर शोधकार्य गरिएको छ। प्राथमिक स्रोतका रूपमा कक्षा १० को नेपाली पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक, विद्यार्थी, शिक्षक लगायत केही प्रशिक्षकहरूसँग सोधपुछ तथा द्वितीय स्रोतमा विभिन्न सन्दर्भ सामग्रीलाई उपयोग गरी शोधकार्य गरिएको पाइन्छ। जसमा पाठ्यक्रम अनुरूपताका आधारमा व्याकरणको अध्ययन गर्नु, नमुना व्याकरणिक अभ्यासहरूको सबल र दुर्बल पक्ष केलाउनु, सुधारका निम्ति सुभाब प्रस्तुत गर्नु जस्ता उद्देश्यमा केन्द्रित भएर उक्त अध्ययन गरिएको छ। जसबाट भाषाका चारवटा सीपमध्ये लेखाइ सीपमा बढी जोड दिई व्याकरणिक अभ्यास निर्माण गरिएको, प्रयोगात्मक, सिर्जनात्मक, बोधात्मक तथा वस्तुगत प्रश्नहरूबीच तालमेल रहेको, परिचयात्मक तथा पहिचानात्मक किसिमको अभ्यासको

ढाँचाको अभाव रहेको, बोधात्मक अभ्यासको तुलनात्मक रूपमा व्याकरणात्मक अभ्यास अस्पष्ट रहेको निष्कर्ष निकालिएको छ ।

पोखरेल (२०७२) कक्षा नौमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको वर्णविन्यासगत त्रुटि शीर्षकमा त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत रहेर शोधकार्य गरिएको छ । उक्त शोधपत्र यो अध्ययन भाषा जिल्लाका सार्वजनिक र संस्थागत गरी १० वटा विद्यालयक विद्यार्थीहरूको वर्ण विन्यासीयगत त्रुटिमा आधारित छ । यस अध्ययनबाट माध्यमिक तह कक्षा ९ मा अध्ययन गर्ने विद्यार्थीहरूको वर्णविन्यास क्षमता कस्तो छ । विद्यार्थीहरूले कुन-कुन क्षेत्रमा कति त्रुटि गरे ? ती त्रुटि निराकरणका लागि के-कस्ता उपायहरू अपनाउन सकिन्छ ? विद्यार्थीहरूको शैक्षिक गुणस्तर वृद्धिक लागि के गर्नुपर्ला ? विमातृभाषी विद्यार्थीहरूलाई कसरी प्रोत्साहित गर्नुपर्छ, ? भन्ने जस्ता विषयमा दिइएका सुझावहरूले देशको शैक्षिक स्तर वृद्धि गर्नमा केही हदसम्म सहयोग पुग्नेछ भन्ने निष्कर्ष निकालिएको छ ।

ढुङ्गाना (२०७३) द्वारा कक्षा नौको वर्तमान नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तकमा प्रयुक्त नमुना अभ्यास शीर्षकमा त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत शोधकार्य गरिएको पाइन्छ । नमुना अभ्यासलाई मूलतः अभ्यास, उच्चारण र हिज्जे, शब्द भण्डार, कार्यमूलक व्याकरण र सिर्जनात्मक अभ्यास शीर्षकमा प्रस्तुत गरिएको छ । उक्त अभ्यासमा रहेका प्रश्नहरूलाई विधाका पाठ अनुरूप प्रस्तुत गर्ने प्रयास गरिएको छ । विद्यार्थीको रुचि, क्षमता र स्तरानुरूप अभ्यास तय गर्ने प्रयास गरिएको छ । अभ्यासमा विषयगत (निबन्धात्मक र संक्षिप्त उत्तरात्मक) र वस्तुगत प्रश्नहरू स्तर अनुरूप नै निर्धारण गर्न खोजिएको छ । भाषिक सीपहरू सुनाइ, बोलाइ, पढाइ र लेखाइ सीपको विकास गर्न अभ्यासात्मक प्रश्नहरू उपयुक्त भएको पाइन्छ । लेखाइ सीप सबन्धी प्रश्नहरू अधिक रहेका देखिन्छन् । यसको तुलनामा सिर्जनात्मक प्रकृतिका प्रश्नहरू कम मात्रामा छन् भने व्याकरणात्मक अभ्यास विधाका पाठ अनुरूप नै छनौट गरिएको छ, जो राम्रो पक्ष हो । व्याकरणिक अभ्यासमा प्रयोगात्मक प्रकृतिका प्रश्नहरू अधिक छन् भने धारणात्मक र पहिचानात्मक प्रकृतिका प्रश्नहरू भने आवश्यक मात्रामा नै छन् । परिचयात्मक प्रकृतिका प्रश्नहरू एउटा पनि निर्धारण गरिएको छैन । पाठ्यक्रमले निर्धारण गरे अनुसार सिर्जनात्मक प्रश्नलाई बढाउन सके विद्यार्थीमा रहेको प्रतिभा प्रष्फुटन गर्न सहयोग मिल्ने देखिन्छ । यद्यपि व्याकरण सम्बन्धी अभ्यासहरू समावेश भए तापनि पर्याप्त मात्रामा जसलाई एउटा कमजोरीका रूपमा लिन सकिन्छ । शब्द भण्डारमा श्रुतिसमभिन्नार्थक शब्द, पर्यायवाची

विपरीतार्थी शब्द जस्ता अभ्यासहरू न्यून मात्रामा रहेका हुनाले यसलाई आवश्यक सुधार गर्नुपर्ने देखिन्छ। जे होस् कक्षा नौका विद्यार्थीका लागि नमुना अभ्यासको छनोट उपयुक्त नै मान्न सकिने देखिन्छ, भन्ने जस्ता निष्कर्ष निकालिएको छ।

यसप्रकार शिक्षाशास्त्र सङ्कायको नेपाली भाषा शिक्षा विभाग अन्तर्गत रही विद्यालय तहका विभिन्न कक्षाका नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तकमा प्रयुक्त नमुना व्याकरणात्मक अभ्यासको अध्ययन भएको पाइन्छ। पाठ्यक्रम अनुरूपताका दृष्टिले कक्षा १० को नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट व्याकरणको अध्ययन भएको पाइँदैन। अतः यो कार्य नेपाली शिक्षा विभाग अन्तर्गत सम्भव नयाँ र मौलिक अध्ययन कार्यका रूपमा रहेको छ।

अध्ययनमा पूर्वकार्यको उपयोगिता

अध्ययन अनुसन्धानका क्रममा सम्बन्धित विषयमा अघि सम्पन्न गरिएका कार्यहरूको व्यवस्थित रूपमा अध्ययन गरी ती सबै कार्यको टिप्पणीमूलक समीक्षा गर्नु नै पूर्वकार्यको समीक्षा हो। पूर्वकार्यको अध्ययनपछि मात्र आफ्नो कार्यबाट स्पष्ट पहिचान हुनका साथै अध्ययन व्यवस्थित हुने भएकाले अनुसन्धानमा पूर्वकार्यको अध्ययनको अत्याधिक उपयोगिता रहेको हुन्छ। शोधप्रस्तावमा पूर्वकार्यको अध्ययनको महत्त्व तथा उपयोगिताहरूलाई निम्न बुँदामा प्रष्ट पार्न सकिन्छ।

- पूर्वकार्यको समीक्षाबाट शोधकार्यले शोधपत्रका विषयसँग सम्बन्धित के कस्ता अनुसन्धान भएका छन् ? थाहा पाउनुका साथै समस्यालाई राम्ररी बुझ्न, विश्लेषण गर्न र शीर्षक चयन गर्न सहयोग गर्दछ।
- पूर्वकार्यको अध्ययनले अनुसन्धानलाई उपलब्धिमूलक बनाउन, नवनि धारणा खोज्न, नयाँ सिद्धान्त प्रतिपादन गर्न पनि सहयोग पुऱ्याउँछ।
- पहिले भएका अध्ययनहरूको विश्लेषण गर्न र भविष्यमा गर्न सकिने अनुसन्धानको दायरालाई समेत फराकिलो बनाउन यसको महत्त्व रहेको पाइन्छ।
- पहिले भए गरेका गल्ती कमजोरीहरूलाई पुनरावृत्ति हुनबाट बचाउँदै पहिले गरिएका अध्ययन अनुसन्धानहरूको वर्तमान परिप्रेक्ष्यमा महत्त्व थाहा पाउन पनि पूर्वकार्यको अध्ययन उपयोगी देखिन्छ।

सैद्धान्तिक/धारणात्मक रूपरेखा

भाषा पाठ्यक्रमको परिचय

पाठ्यक्रम शैक्षिक लक्ष्य प्राप्तिका लागि एवम् विद्यार्थीहरूको सवाङ्गीण विकासका लागि तयार गरिएको व्यवस्थित क्रियाकलापको खाका तथा सिकाइ अनुभवहरूको सँगालोका रूपमा रहेको शैक्षिक कार्यक्रमको एक बृहत् एवम् सम्पूर्ण योजना हो। हरेक भाषाको सिकाइमा भाषाको चारवटा सीपहरू (सुनाइ, बोलाइ, पढाइ र लेखाइ)को विकास गर्ने लक्ष्य राखिएको हुन्छ। तिनै चारवटा सीपहरूको शिक्षणलाई नै भाषा शिक्षण भन्ने गरिन्छ। चाहे मातृ भाषाका रूपमा भाषाको शिक्षण होस्, चाहे दोस्रो (लक्ष्य) भाषाका रूपमा भाषाको शिक्षण होस्, चाहे दोस्रो (लक्ष्य) भाषाका रूपमा भाषाको शिक्षण होस्: हरेक भाषाको शिक्षणमा सीप तथा कलाको विकासमा लोड दिइएको हुन्छ। तसर्थ भाषा सिकाइ सम्बन्धी निर्दिष्ट लक्ष्यसम्म पुग्ने एउटा योजनाबद्ध आधारमा रूपमा भाषा पाठ्यक्रमलाई लिने गरिन्छ। यो कुनै पनि तह वा कक्षाका लागि भाषा शिक्षण गर्न वा लक्षित भाषाका सीप र समझहरू स्तर अनुकूल विकास गर्नका लागि निर्माण गरिने मार्गदर्शक कार्यक्रम भएकाले सीप र कलाको विकासमा केन्द्रित भएको हुन्छ।

भाषाकै शिक्षण र सीपको विकासमा केन्द्रित उल्लेख्य परिभाषाहरू खासै उपलब्ध छैनन्। जसरी एउटा सिङ्गो पाठ्यक्रममा उद्देश्यहरू, विषयवस्तु शिक्षण प्रक्रिया र मूल्याङ्कन जस्ता अत्यावश्यक तत्वहरू समेटिएका हुन्छन्। त्यसैगरी भाषा पाठ्यक्रममा पनि भाषिक उद्देश्यहरू, भाषिक विषयहरू शिक्षण विधि तथा प्रक्रिया एवम् भाषिक मूल्याङ्कनबारे उल्लेख गरिएको हुन्छ। त्यसैले यो भाषा शिक्षणसम्बन्धी अपनाइने गोरेटो वा व्यवस्थित योजनाका रूपमा अर्थिने गर्दछ। भाषा सिकाइका लागि निर्धारण गरिएका उद्देश्यहरूको उपलब्धि तहसम्म पुग्नका लागि बनाइएको कार्यक्रमलाई नै भाषा पाठ्यक्रमका रूपमा बुझ्ने चलन छ। विद्यालयभित्र र बाहिर भाषिक कार्यकलापसँग सम्बन्ध राख्ने भाषिक प्रयाससहितको बृहत् योजनालाई भाषा पाठ्यक्रम भन्न सकिन्छ। भाषा शिक्षणको लक्ष्य तथा उद्देश्य हासिल गर्न बनाइएको एक बृहत् कार्यक्रमलाई भाषा पाठ्यक्रम भन्न सकिन्छ (रा.शि.प.यो २०२८)। जेहोस्, भाषाका चार सीपहरूको शिक्षण तथा विकासको कार्यकलापसँग सम्बन्धित हुने भएकाले भाषा पाठ्यक्रमको प्रकृति अभ्यासात्मक किसिमको हुन्छ। यसको लक्ष्य नै भाषिक सीप (सुनाइ, बोलाइ, पढाइ र लेखाइ) तथा पक्ष

(शब्दभण्डार, व्याकरण र सम्प्रेषण क्षमता)को विकास गर्नु भएकाले यसमा भाषा नै साधन र साध्य रहेको हुन्छ। भाषालाई कला र सीपसँग सम्बन्धित अभ्यासपरक विषय मानिएकाले पाठ्यक्रम निर्माणमा विभिन्न कुराहरूको ख्याल गरिनु पर्दछ। एकातिर भाषा सिकाइ सिद्धान्त, विद्यार्थीको आवश्यकता, उनीहरूको रुचि, पाठ्यक्रमको तह, प्रयोजित, तहगत आवश्यकता भाषा सिकाइको प्रयोजित, सिकाइको प्रकृति आदि पक्षहरू यसमा रहेका हुन्छन् भने अर्कोतिर पाठ्यक्रम निर्माणका तत्त्वहरूको सङ्गठित प्रस्तुतीकरणमा पनि ध्यान पुऱ्याउनु पर्ने हुन्छ। तसर्थ भाषा सिकाइको वास्तविक लक्ष्य र अर्थ प्राप्त गर्ने साधनका रूपमा भाषा पाठ्यक्रमलाई लिइनु सान्दर्भिक ठहर्दछ।

भाषा पाठ्यपुस्तकको परिचय

पाठ्यक्रमको उद्देश्यअरूप शिक्षण गर्नका लागि तयार पारिएका पुस्तकलाई पाठ्यपुस्तक भन्ने गरिन्छ। यस्ता पाठ्यपुस्तकहरू सम्बन्धित तह र कक्षाअनुरूप तयार पारिन्छन्। भाषा पाठ्यपुस्तक पनि भाषा शिक्षण गर्ने उद्देश्यअनुरूप निर्मित भएका हुन्छन्। यिनलाई भाषा शिक्षणका लागि महत्त्वपूर्ण र आधिकारिक सामग्री मानिन्छ, यिनैको सहयोगबाट विद्यार्थीहरूले सम्बन्धित तह र कक्षाको भाषा पाठ्यक्रमअनुरूप अपेक्षित उद्देश्यहरू हासिल गर्दछन्। भाषिक सीपको विकास गर्ने कलात्मक शिक्षण गर्न निर्देशन गरिएका भाषा पाठ्यपुस्तकमा पाठ्यक्रम अनुरूपका भाषिक पाठ्यांशहरूलाई विद्यार्थीको स्तर अनुभव र आवश्यकता ख्याल गरेर सङ्गठित गरिएको हुन्छ। भाषा पाठ्यपुस्तकले विद्यार्थीलाई मात्र होइन भाषा शिक्षकलाई समेत के पढाउने कसरी पढाउने कसलाई पढाउने, कार्यकलाप के के छनोट गर्ने भन्ने बारेमा राम्रो र भरपर्दो सहयोग गर्न सक्दछ। भाषा पाठ्यपुस्तकले योजनबद्ध र व्यवस्थित शिक्षण गर्न विद्यार्थी उन्मुख शिक्षण गर्न तथा विद्यार्थीहरूलाई भाषिक सीपको परिस्कृत अभ्यासमा संलग्न गराउन भाषा शिक्षकलाई सहयोग गर्दछ।

हुन त भाषा पाठ्यपुस्तक पनि अन्य विषयका पुस्तकभै पठनपाठनको प्रयोजनमा केन्द्रित हुन्छ। यसले पनि अन्य विषयका पुस्तकले जस्तै विद्यार्थीको स्वाध्यायन अभ्यास, गृहकार्य, पुनरावृत्ति जस्ता कार्यमा सहयोग पुऱ्याएको हुन्छ। पाठ्यक्रमकै पूरक सामग्रीका रूपमा पनि लिन सकिने हुनाले यसलाई शिक्षण सहायक सामग्री नै मान्नु उपयुक्त हुन्छ किनकि पाठ्यक्रमको सहाराले विषयवस्तुबारे परिचित भई क्रियाकलापको केन्द्रित शिक्षण

गर्नुलाई प्रभावकारी शिक्षण भनिन्छ र यदि त्यसो गर्ने हो भने पाठ्यपुस्तकलाई शिक्षकको सहयोगी सामग्रीका रूपमा विकास गर्नु उपयुक्त हुन सक्छ। यसरी गुड (१९५९) ले पाठ्यपुस्तक भनेको कुनै निश्चित तहमा खास विषयको निर्धारित पाठ्यांशका लागि व्यवस्थित ढङ्गले तयार पारिएको अपेक्षित शिक्षण सिकाइमा प्रयोग गरिने प्रमुख अध्ययन स्रोत र सामग्री हो भनी पाठ्यपुस्तकलाई चिनाएको पाइन्छ। “कुनै पनि तह वा कक्षाका लागि भाषिक उद्देश्यहरू पूरा गर्न तयार पारिएको सामग्रीलाई भाषा पाठ्यपुस्तक भनिन्छ” भनी भाषा पाठ्यपुस्तकको परिभाषा दिइएको पाइन्छ (भण्डारी र अन्य, २०६८:१९३)। नमुना व्याकरणिक अभ्यासहरूको उपयुक्त छनोटले भाषा पाठ्यपुस्तकको गरिमा बढाउँछ।

व्याकरणको परिचय

‘व्याकरण’ शब्द संस्कृत भाषाबाट आएको तत्सम शब्द हो। शब्द व्युत्पन्नका दृष्टिले हेर्दा व्याकरण शब्द वि+आ+कृ+अन मिलेर बनेको देखिन्छ। यहाँ ‘वि’ र ‘आ’ उपसर्ग हुन्। ‘अन’ प्रत्यय हो भने ‘कृ’ धातु हो। ‘कृ’ को अर्थ ‘गर्नु’ हो। ‘वि’को अर्थ विशिष्ट र ‘आ’को अर्थ नदिनु भन्ने हुन्छ। यसको नेपाली व्याकरण गर्दा व्याकृत + अन व्याकरण हुन्छ। यसरी हेर्दा व्याकरण शब्दको शाब्दिक अर्थ भाषाको उच्च स्तरीय शुद्ध र विशिष्ट प्रयोग नै भन्ने बुझिन्छ। भाषालाई शुद्धसँग लेखपढ गरी स्तरीय र मानक रूपमा प्रयोग गर्न भाषाअन्तर्गत व्याकरणको आवश्यकता पर्दछ। व्याकरण भनेको सम्बन्धित भाषाका मूलकताहरूका भाषा प्रयोगमा पाइने संरचनागत विशेषता हो (शर्मा र पौडेल, २०६८:२१७)। भाषामा भएका भाषिक एकाइलाई व्यवस्थित र शुद्ध रूपमा कार्य गर्ने रूपदेखि वाक्यात्मक तहसम्मका एकाइलाई व्यवस्थित र शुद्ध रूपमा प्रयोग गराउन व्याकरणले महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ। पाश्चात्य जगत् रोमबाट सर्वप्रथम भाषिक चिन्तन र व्याकरणका परम्पराको विकास भएको हो। जसले सिङ्गो युरोपको व्याकरणिक धरातललाई समेट्दछ। त्यस्तै गरी पाणिनिको ‘अष्टाध्यायी’ व्याकरण र ‘चन्द्रिका’ व्याकरणको सेरोफेरोमा नेपाली व्याकरण बाँधिएको देखिन्छ। बालबालिकालाई भाषाको शुद्ध प्रयोगप्रति अभिप्रेरित गर्नु व्याकरण हो (आधारभूत शिक्षा पाठ्यक्रम, २०६८:१२)। मानवीय आवश्यकता पूरा गर्ने माध्यम भाषा हो र कुनै पनि भाषा भाषिक अभिव्यक्तिका रूपमा रहेको हुन्छ। यसरी भाषा शिक्षणमा व्याकरणको निकै महत्त्वपूर्ण स्थान रहन्छ। सैद्धान्तिक व्याकरण भाषा सिक्ने र सिकाउने प्रक्रिया तथा पद्धतिसम्बन्धी व्यावहारिक व्याकरण हो।

हरेक भाषा शिक्षणमा व्याकरणको निकै महत्त्व हुन्छ। सबै भाषाको निश्चित नियमबद्ध व्याकरण हुन्छ। त्यस्तै प्रत्येक भाषामा वर्ण व्यवस्था, रूप व्यवस्था हुन्छ। भाषाभित्रका यी सबै व्यवस्थाहरू निश्चित नियमबद्ध हुन्छन्। भाषाभित्रका यिनै नियम, अनुशासन र नियन्त्रणलाई व्याकरण भनिन्छ। यसले भाषालाई शुद्ध, स्तरीय र मानक रूपले प्रयोग गर्न अभिप्रेरित गर्दछ। समयको अन्तरालसँगै भाषामा पनि समय सापेक्ष परिवर्तन र प्रवर्द्धन भई नै रहन्छ। भाषालाई समसामयिक बनाउनका लागि शब्दलाई अनुशासन गर्ने र व्यवस्थित प्रयोग गर्ने काम व्याकरणले गर्दछ। कुनै पनि भाषाका मौखिक र लिखित गरी दुई माध्यम हुन्छन्। मौखिक रूपलाई कथ्य र लिखित माध्यमलाई लेख्य भाषाको छुट्टाछुट्टै अस्तित्व भइसकेपछि लेख्य वा मानक रूपको प्रयोगका लागि व्याकरणको आवश्यकता पर्दछ।

भाषा पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक र व्याकरणको सम्बन्ध

भाषा सिकाइमा व्याकरण सम्बन्धी सिकाइ शुद्धताको कार्यकलापको सहाराका रूपमा लिइन्छ। व्याकरण सिकाइ अभ्यासमा आवृत्तिबाटै समृद्धशाली भएको पाइन्छ। व्याकरण सिकाइ अरू सीपहरूको दक्षता हासिल गर्न व्याकरणको अभ्यास नगरी सम्भव हुँदैन। शरीरमा नसाको महत्त्व भएभैं भाषाका लागि व्याकरणको महत्त्व हुन्छ (शर्मा र पौडेल, २०६८:२१७)। सिकाइलाई गतििल र प्रभावकारी तुल्याउने उद्देश्यले व्याकरण सम्बन्धी अभ्यासको निर्माण भएको हुन्छ। भाषा पाठ्यपुस्तकमा पाठ्यपुस्तकमा पाठ्यक्रमको उद्देश्य अनुरूप व्याकरण रहन्छ। पाठ्यविषयको सबलीकरण, बोध र नयाँ सामग्रीको प्रयोग एवम् सीप वृद्धि गर्नमा व्याकरण सम्बन्धी अभ्यास ज्यादै लोकप्रिय हुन्छ। भाषाका शब्द, वाक्य आदिको संरचना, शुद्धता आदि निरूपण गर्ने नियमशास्त्र विधा, वेदका ६ अङ्गमा एक, व्याख्या गर्ने नियम नै व्याकरण हो (शर्मा, २०६७:७७०)। पाठ्यविषयको सिकाइबाट विद्यार्थीले कति सिके ? र के सिके ? भन्ने भनाइको अवगतता निमित्त शिक्षणीय विषयको मूल्याङ्कन गरी सफलताका निमित्त पाइला चाल्नु वाञ्छनीय हुन्छ। विद्यार्थीहरूका अशुद्धि र अन्यौललाई समाप्त पार्न व्याकरण सम्बन्धी अभ्यासमा आधारित पक्षले निर्देशनको भूमिका निर्वाह गरेको हुन्छ जसले गर्दा सिकाइलाई गति प्रदान गर्दछ।

निम्न माध्यमिक तहदेखि क्रमशः सरल जटिलको क्रममा आगमनात्मक तरिकाले व्याकरणात्मक सुभ्र विकास गरी सामान्य नियम निर्माण र पालन गर्न सक्ने अभिप्राय राखेर

व्याकरणात्मक प्रयोग र भाषा पाठ्यपुस्तकमा शैक्षणिक विषय र शैक्षिक सामग्रीको लगातार व्याकरण सम्बन्धी अभ्यासले आवृत्तिको उद्देश्य र व्याकरण सम्बन्धी अभ्यासको व्यवस्था मिलाइएको हुन्छ। यसमा भाषाका विभिन्न पक्ष भाषिक सीपको वृद्धिमा निर्भर हुने हुँदा भाषिक संरचना, अभिनय, लिखित तथा मौलिक क्रियाकलाप, गृहकार्य र आवश्यक व्याकरण सहितको एउटा शिक्षणीय नमुना सङ्कलन रहन्छ। त्यसमा व्याकरण सम्बन्धी सीपको विकास हुने गरी शैक्षिक सामग्रीको तयारी गरिएको हुन्छ, जसले गर्दा भाषिक सीप लगायत ज्ञान धारणालाई एकाग्र रूपमा विस्तार गर्न सकियोस् भन्ने अभिप्रायले व्याकरणका अभ्यासहरूको निर्माण गरिएको हुन्छ। अभ्यासलाई अघि बढाइनु आवश्यक र उचित मानिन्छ (शर्मा र पौडेल, २०६८:२१९)। अभ्यासमा प्रयोग गरिने सामग्रीहरू 'गर' र 'सिक' भन्ने धारणाबाट समावेश गरिएका हुन्छन्। जसलाई व्याकरणका सीप वृद्धि सँगसँगै गृहकार्यका सामग्रीहरूका रूपमा लिन सकिन्छ। यस्ता सामग्रिहरू व्याकरणसँग समन्वयात्मक रूपमा मिलान हुने गरी राखिन्छन्, जसद्वारा पाठ्यविषयका सामग्रीहरूसँग एकीकृत गराउनु पर्दछ। यसका निम्ति छुट्टै पाठ्यपुस्तकको अपेक्षा चाहिँ राखिएको देखिँदैन। गृहकार्य, परीक्षण, निर्देशन, पुनरावृत्ति र प्रोत्साहन आदि कार्यमा सहयोग गर्न पाठ्यपुस्तकमा व्याकरण सम्बन्धी अभ्यासको क्षेत्र छुट्टै तोकिएको पाइन्छ। अतः प्रमुख अंशहरू पाठ्यक्रममा लक्ष्य अनुरूप उद्देश्य पूर्ति हुने ध्ययले तयार गरिएका हुन्छन्। तसर्थ भाषाको पाठ्यपुस्तकमा कुनै लेख, रचना मुख्य अंशका रूपमा सङ्कलित हुने गर्छ भन्ने चाहिँ छैन। भाषाको पाठ्यपुस्तकमा व्याकरण सम्बन्धी अंश सबभन्दा महत्त्वपूर्ण स्तम्भका रूपमा रहेका हुन्छन्। भाषाको पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट पाठका आधारमा व्याकरण अभ्यास प्रस्तुत गर्ने गरिन्छ। भाषाको पाठ्यक्रमका उद्देश्यहरू र पाठ्यसामग्रीको समष्टिगत रूप प्रतिनिधित्व हुने गरी व्याकरण अभ्यासको तयारी गर्न आवश्यक हुन्छ। पाठ्यक्रम तयारी नै सीपमूलक दृष्टिले गरिएको खण्डमा व्याकरणका अभ्यास पनि सोही अनुरूपको हुनुपर्छ। भाषा पाठ्यपुस्तकमा राखिने व्याकरण अभ्यास भाषिक सामग्री भन्नाले वाक्य रचना, भाषा तत्त्व वा व्याकरणलाई लिन सकिन्छ। व्याकरण अन्तर्गत पाठमा आधारित विषयवस्तु सम्बन्धी विभिन्न प्रकृतिका प्रश्नहरू पर्दछन्। व्याकरणका अभ्यासलाई विभिन्न कोणबाट प्रस्तुत गरी शिक्षार्थीलाई व्यस्त राख्न सकेमा मात्र भाषा पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तकका उद्देश्यहरू सफल हुने देखिन्छ। यसकारण भाषा पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक र व्याकरणबीच नड र मासु जस्तै घनिष्ट सम्बन्ध रहेको पाइन्छ।

व्याकरण शिक्षणका समस्या

नेपाली व्याकरणको स्थिति ज्यादै दयनीय अवस्थामा छ। बजारमा गुणस्तरहीन व्याकरणका पुस्तकहरू त पाइन्छन् तर गुणस्तरयुक्त र भरपर्दा व्याकरणका अवस्था आइसल्याण्डको सर्प सरह देखिन्छ (पौडेल, २०६९:२२३)। भाषाको समस्या भनेको नै व्याकरण समस्या हो। व्याकरण शिक्षण आफैमा समस्याको पुञ्ज हो। नेपालमा नेपाली भाषा शिक्षणको परम्परा त्यति लामो छैन तापनि यो भाषाको अपरिहार्यताको स्थितिले नेपाली भाषा शिक्षणको ठुलो महत्त्व रहेको छ।

संस्कृत व्याकरण परम्परागत रुद्री, चण्डी, वेद लगायतका ग्रन्थ तथा संस्कृत मात्र पढेका व्यक्तिहरूले नेपाली पढाइरहेको अवस्था कायम रहेको छ। संस्कृत व्याकरण परम्परा अनुसार शुद्धाशुद्धीलाई मात्र व्याकरण मानेर त्यसैको मात्र शिक्षण गर्ने परम्पार कायम रहेको छ। नेपाली भाषाको भाषा वैज्ञानिक अध्ययन र अनुसन्धान गर्नतर्फ चासो दिने व्यक्तिको अभाव भएको छ। वर्तमान समयमा नेपाली भाषाको नवीन प्रयोगको अवस्थालाई आधार बनाएर सर्वमान्य मानक व्याकरण निमाण हुन सकेको देखिँदैन।

अध्याय तीन : अनुसन्धान विधि र प्रक्रिया

अनुसन्धान ढाँचा

शोधपत्रका प्रकृतिले यसका विधि/प्रविधि तथा प्रकरणहरूमा भिन्नता आउँछ। प्रस्तुत शोधकार्य मूलतः पुस्तकालयीय विधिमा आधारित रहेको छ। यस शोधकार्यमा निम्न अध्ययन विधि तथा प्रक्रियाहरू अपनाइएको छ। प्रस्तावित अध्ययन गुणात्मक अध्ययन नभएर परिमाणात्मक अध्ययन हो। उक्त अध्ययनको ढाँचा यसप्रकार रहेको छ।

तथ्याङ्क सङ्कलन र विश्लेषणात्मक विधि

पुस्तकालय विधिमा आधारित भएर गरिएको अनुसन्धान पुस्तकालयीय अनुसन्धान हो। यसमा विभिन्न पुस्तक, विभिन्न लेख, रचना, पत्रपत्रिका, अभिलेख, ऐतिहासिक अभिलेख आदिको सदुपयोग गर्ने र त्यही माथि निर्भर रहेर गरिएको अनुसन्धान पुस्तकालयीय अनुसन्धान हो। पुस्तकालयबाट प्राप्त तथ्याङ्कका आधारमा नयाँ चिन्तन र फरक व्याख्या गर्न सकिन्छ भन्ने स्थापित सिद्धान्तका आधारमा साहित्यिक कृतिहरूको वस्तुतथ्यको सत्यापन गर्न सकिन्छ। त्यस्तो अनुसन्धान कला, भाषा, साहित्य, संस्कृति जस्ता विषय क्षेत्रमा बढी उपयोगी मानिन्छ। अतः यहाँ सम्पन्न गर्न लागिएको अनुसन्धान कार्य भाषासँग सम्बन्धित भएकाले पुस्तकालयीय विधिलाई नै आधार बनाइ यो अनुसन्धान कार्य सम्पन्न गरिएको छ।

तथ्याङ्क सङ्कलनका स्रोतहरू

प्रस्तावित शोधपत्रमा निम्नअनुसार दुई किसिमका सामग्रीहरू उपयोग गरिएका स्रोतहरू निम्नअनुसार रहेका छन् :

प्राथमिक स्रोत

यो शोधपत्र पाठ्यक्रम अनुरूपताका दृष्टिले कक्षा दशको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट व्याकरणको अध्ययनमा केन्द्रित रहेकाले प्राथमिक सामग्री अन्तर्गत पाठ्यक्रम विकास केन्द्र सानोठिमी भक्तपुरद्वारा (२०७४) प्रकाशित कक्षा दशको नेपाली पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तकलाई प्रमुख आधारका रूपमा लिइएको छ।

द्वितीय स्रोत

प्रस्तुत शोधपत्रमा शीर्षकसँग सम्बन्धित विभिन्न शोधपत्रहरू, प्रकाशित खोजमूलक लेखरचना, प्रतिवेदनहरू, भाषा शिक्षण सम्बन्धी पुस्तकहरू आदि द्वितीय स्रोतको रूपमा उपयोग गरिएको छ ।

तथ्याङ्क विश्लेषण विधि

अध्ययनका लागि सामग्री सङ्कलन गरिसकेपछि पुस्तकालयीय, वर्णनात्मक र विश्लेषणात्मक विधिलाई उपयोग गरी नमुना अभ्यासको अध्ययन र विश्लेषण गरिएको छ । आवश्यकता अनुसार अध्ययनका क्रममा तालिकीकरण समेत गरिएको छ ।

अनुसन्धान प्रक्रिया

तथ्याङ्क विश्लेषण अध्ययन अनुसन्धानको महत्त्वपूर्ण पक्ष हो । विभिन्न स्रोतहरूबाट प्राप्त जानकारीलाई व्याख्या विश्लेषण गरी अन्तिम निष्कर्षमा पुग्न सकिन्छ । यस अनुसन्धानलाई निश्चित उद्देश्य प्राप्त र निष्कर्षमा पुऱ्याउन मुख्यतः पुस्तकालयीय अध्ययन विधिको प्रयोग गरी सामग्रीहरू सङ्कलन गरिएको छ । सङ्कलित सामग्रीहरूको अध्ययन विश्लेषणका क्रममा सैद्धान्तिक आधार तयार पार्न विभिन्न पाठ्यपुस्तकहरू, शीर्षकसँग सम्बन्धित शोधपत्रहरू, भाषाशिक्षण सम्बन्धी पुस्तकहरू, लेखरचना, टिपोट, प्रतिवेदनहरू साथै प्रकाशित र अप्रकाशित शोधपत्रबाट सामग्रीहरू सङ्कलन गरिएको छ । सामग्री सङ्कलन गरिसकेपछि पुस्तकालयीय विधिलाई आधार बनाएर विश्लेषण गरिएको छ । आवश्यकता अनुसार तालिकीकरण समेत गरिएको छ । प्रस्तुत शोधपत्र निर्माण गर्दा कक्षा १० को भाषापाठ्यपुस्तकमा भएका नमुना व्याकरणिक अभ्यासहरूको अध्ययन, विश्लेषण गरिएको छ ।

अध्याय चार : व्याकरणको विधागत व्याख्या र विश्लेषण

कुनै पनि भाषालाई शुद्धसँग लेख्न र बोल्न सिकाउने शब्दलाई व्याकरण भनिन्छ । व्याकरण भाषिक अनुशासन सिकाउने शास्त्रका रूपमा लिन सकिन्छ । परम्परागत व्याकरणको उक्त प्रयोजनपरक परिभाषाले त व्याकरणलाई त्यस्तो बुटी ठानेको देखिन्छ जसको अध्ययनले शिक्षार्थीका भाषामा हुने अशुद्धिहरू निर्मूल नै हुन्छन् । परम्परागत व्याकरणका दृष्टिमा व्याकरणको औपचारिक शिक्षण विना भाषालाई शुद्ध लेख्न र बोल्न असमभव छ । साथै कुनै पनि भाषाको प्रयोक्ता वा वक्ताहरूले शुद्ध भाषा सिक्नु छ भने व्याकरण सिक्नु अनिवार्य छ (भण्डारी र अन्य २०६८ : २६७) ।

नेपाली भाषाको पाठ्यक्रम नेपाली भाषाका चार ओटा सीपको सक्षमतामा आधारित छ । नेपाली भाषाका माध्यमबाट नेपाली समाजको आर्थिक, सामाजिक र सांस्कृतिक बहुलताको सम्मान गर्दै सामाजिक व्यवहारको विकास गर्ने लक्ष्यका साथ निर्माण भएको यस पाठ्यक्रममा सीप विकासका साधनका रूपमा विधाहरू राखिएका छन् भने विधाको प्रकृतिका आधारमा उपयुक्त भाषा तत्त्व राखिएको छ । त्यस बाहेक भाषा शिक्षणमा आवश्यक पर्ने सहजीकरण प्रक्रिया, सिकाइ शैली तथा मूल्याङ्कनलाई पनि क्रमबद्ध रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

भाषा पाठ्यपुस्तकमा प्रयुक्त व्याकरणले विद्यार्थीहरूमा भाषिक सीप विकासमा सहयोग पुऱ्याउँछ । उनीहरूको भाषिक व्यवहारमा सकारात्मक परिवर्तन ल्याउने विधाका पाठानुरूप स्तर, तह, रुचि, क्षमता सुहाउँदो गरी व्याकरण निर्धारण गरिएको हुनुपर्दछ । यो शोधपत्रको शीर्षक पाठ्यक्रम अनुरूपताका दृष्टिले कक्षा दशको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट व्याकरण अध्ययन तथा विश्लेषण गरिएको छ । यस क्रममा कथा, कविता, जीवनी, निबन्ध, मनोवाद, चिठी, वादविवाद, एकाङ्की विधालाई छुट्टाछुट्टै शीर्षकमा रहेर व्याख्या, विश्लेषण र तालिकीकरण समेत गरिएको छ । यसरी व्याख्या र विश्लेषण गर्नुभन्दा पहिले कक्षा दशको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा रहेका सबै पाठहरूलाई तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. १ : दशको नेपाली पुस्तकमा भएका व्याकरणहरूको सङ्ख्यात्मक विवरण

क्र.सं.	शीर्षक	विधा	व्याकरण
१.	जन्मभूमि	कथा	७
२.	सन्तुष्टि	कविता	६
३.	सन्दुक रुइत	जीवनी	४
४.	थाङ्का	निबन्ध	४
५.	म पनि सक्छु	मनोवाद	६
६.	व्यापारिक चिठी	चिठी	९
७.	प्रत्यागमन	कथा	७
८.	वर्षा	कविता	६
९.	हाम्रो संस्कृति	निबन्ध	६
१०.	स्थानीयकरणभन्दा विश्वव्यापीकरण वेश	वादविवाद	८
११.	लक्ष्मीपूजा	कथा	६
१२.	क्लारा जेटकिन	जीवनी	४
१३.	जयभुँडी	निबन्ध	५
१४.	म सडक बोल्दैछु	कविता	५
१५.	टीका	एकाङ्की	३
१६.	माउजड बाबुसाहेबको कोट	कथा	५

स्रोत: कक्षा १० को नेपाली (२०७४)

प्रस्तुत कक्षा १० को नेपाली पाठ्यपुस्तकमा पाठका अन्त्यमा दिइएका विधागत तहगत व्याकरणको व्याख्या तथा विश्लेषण गरिएको छ। यस्तो व्याख्या तथा विश्लेषणलाई निम्न ढाँचामा वर्गीकरण गरी प्रस्तुत गरिएको छ।

कथा विधाअन्तर्गत समाविष्ट व्याकरणहरूको व्याख्या र विश्लेषण

कथा विधा विद्यालयको तल्लो तहदेखि उच्च तहसम्म प्रभावकारी र निकै लोकप्रिय विधा हो। निम्न माध्यमिक तहका बालबालिकाका निमित्त कथाले विषयवस्तुलाई रुचि जगाउने कथाकथन गर्ने सीपको विकास गराउने जस्ता ध्येयका साथ नमुना अभ्यास छनोट गर्न उपयोगी विधाको रूपमा मानिन्छ। यस तहमा लोक कथा, नीति कथा, पौराणिक/ऐतिहासिक तथा आधुनिक कथालाई छनोट गरिएको पाइन्छ।

मानव सभ्यताको उत्पत्तिका साथसाथै कथाको उत्पत्ति भएको पाइन्छ। पूर्वीय र पाश्चात्य दुवै साहित्यमा कथा भन्ने सुन्ने लोक परम्पराको थालनी भर्य पौराणिक ऐतिहासिक कथा हुँदै आधुनिक कथाको विकास हुन पुगेको हो। जीवनका सुख सुख, विस्मात, हर्षलाई पोख्ने माध्यमको रूपमा कथाको प्रचलन भएको देखिन्छ। ऋग्वेददेखि नै कथाको सुरुवात भएको भए पनि प्राचीनकालमा कथा मनोरञ्जन र उपदेशका रूपमा रहेका थिए। आज आएर कथा एक व्यापक र भ्याङ्गिएको विधाको रूपमा रहेको छ (शर्मा र अन्य, २०६७:४६)।

शिक्षण योजना विद्यार्थीमा स्पष्ट एवम् क्रमिक रूपले घटनाक्रम मिलान गर्न सक्ने, विचार गर्न सक्ने, भाषालाई शुद्धिकरण गर्न सक्ने, कथा बोधबाट उत्पन्न हुन सक्ने व्याकरणले गर्दछ। यसअन्तर्गत मूल शब्द, व्युत्पन्न शब्द, काल आदिको अध्ययन गरिन्छ। त्यसैगरी कथामा अनुच्छेद लेखन, जोडा मिलाउने, खाली ठाउँ भर्ने, वाक्य बनाउने आदिको अध्ययन गरिन्छ। यसमा पुनर्लेखन, वाक्य परिवर्तन, अनुच्छेद निर्माण, ह्रस्व दीर्घको परिचय, वाच्य परिवर्तन, वर्णविन्यास आदिको प्रयोग गरिएको छ।

तालिका नं. २ : कथा विधामा समावेश गरिएका व्याकरणहरूको विश्लेषण

क्र.सं.	शीर्षक	विधा	व्याकरण
१.	जन्मभूमि	कथा	७
२.	प्रत्यागमन	कथा	७
३.	लक्ष्मीपूजा	कथा	६
४.	माउजड बाबुसाहेब	कथा	५

स्रोत: कक्षा १० को नेपाली (२०७४)

माथिको तालिका अन्तर्गत कथा विधामा कक्षा दशको नेपाली पाठ्य विषयमा ४ ओटा पाठहरू देखिन्छन् । जस अन्तर्गत कुल २५ ओटा व्याकरणहरू समाविष्ट छन् ।

व्याकरणहरू निम्न प्रकारका देखिन्छन् :

१. उदाहरणमा दिए जस्तै तलका शब्दबाट धातु छुट्याउनुहोस् ।

शब्द

धातु

गर्नु, बस्छ, हिँड्यो, लेख्नु, पढ्छिन्

गर, बस्, हिँड, लेख, पढ

मोटाउनु, थुप्रिनु, छोटिन्छ

मोटाउ, थुप्रि, छोटि

पराउनु, लेखाउनु, पढाउँछ

गराउ, लेखाउ, पढाउ

हुनु, बटार्नु, भार्छ, स्विकार्छ, दियो, बढ्याउँछ, बाङ्गिनु, भर्छ, भस्काउँछ, लगाउनु, लाग्नु, सुनाउँछ, सिकाउँछ, खुवाउनु, पठाउनु, बसाउँछ (ने.पू. ८)

२. तलको अनुच्छेदमा रेखाङ्कन गरिएका क्रियापद अपूर्ण पक्षका हुन् । ती क्रियापद राम्ररी पढेर बुझ्नुहोस् :

राजनीतिक परिवर्तनपछि, नेपाल नयाँ युगमा प्रवेश गर्दै थियो । नेपालीहरू हराउँदै थिए । नेपाल नवीन सोच र इच्छा शक्तिका साथ अगाडि बढ्दै थियो । अब नेपाली समृद्धिको नयाँ चरणमा प्रवेश भनेर नेताहरू भाषण गर्दै थिए । नयाँ संविधान घोषणाको तयारी हुँदै

थियो । नेपाली जनताहरू पनि उत्साहित हुँदै थिए । देश विदेशबाट शुभकामनाहरू आउँदै थिए । छिमेकीहरू पनि नेपालको गतिविधिलाई नजिकैबाट नियाल्दै थिए । मेरा आमा बाबा पनि अब देशले प्रगति गर्दै छ भन्नु हुँदै थियो । मेरी सानी छोरी आफू पढ्दै थिइन् तर पनि देशको बारेमा चिन्ता गर्दै थिइन् । उनले भाइलाई २०७२ साल असोज ३ गते नयाँ संविधान घोषणा भएको कुरा भन्दै थिइन् । वातावरण असाध्यै रमाइलो हुँदै थियो । उनी गृहकार्य गर्दै थिइन् तर पनि भाइलाई तिमी पढ्दै छौं कि के गर्दै छौं भनेर सोध्दै थिइन् (ने.पृ. ६७) ।

३. कोष्ठकमा दिइएको सङ्केतका आधारमा तलका वाक्यहरू परिवर्तन गर्नुहोस्:

- क) हाम्रा काका परिश्रमी छन् । (स्त्रीलिङ्ग)
- ख) उनी भोलि घर जान्छिन् । (पुलिङ्ग)
- ग) उनीहरू लुम्बिनी गए । (एकवचन)
- घ) पोखरामा सुन्दर ताल छ । (बहुवचन)
- ङ) म फुल मन पराउँछु । (द्वितीय पुरुष)
- च) तिमी असल छौं । (तृतीय पुरुष)
- छ) उहाँहरू भोलि आउँदै हुनुहुन्छ । (प्रथम पुरुष)
- ज) तँ घर जा । (मध्यम आदरार्थी)
- झ) तिमी आऊ । (उच्च आदरार्थी)
- ञ) तपाईं यहाँ बस्नुहुन्छ । (सामान्य आदरार्थी) (ने.पृ. ११४)

४. उपयुक्त शब्द छानी खाली ठाउँ भर्नुहोस्:

- क) हामी संयुक्त परिवारमा ..... । (बस्छु, बस्छौं, बस्छिन्)
- ख) रमिला दस कक्षामा ..... । (पढ्छन्, पढ्छु, पढ्छिन्)
- ग) तोयामा र खियामा तुवाचुड डाँडामा तान ..... । (बुन्छिन्, बुन्थे, बुन्थ्यो)
- घ) म जनकपुर ..... । (जान्छौं, जान्छ, जान्छु)
- ङ) प्रेमसिंह धामी दार्चुलाबाट ..... । (आइन्, आए, आयौ)
- च) गुरुले हामीलाई ..... । (पढायो, पढाए, पढाउनुभयो) (ने.पृ. ११३)

५. तलको अनुच्छेद पढी आवश्यकताअनुसार वाच्य परिवर्तन गरी पुनर्लेख गर्नुहोस्:

मैले स्नातकोत्तर पूरा गरी जागिर सुरु गरें । जागिरका क्रममा म देश विदेश घुमें । मैले दुनियाँ कस्तो रहेछ भन्ने कुरा थाहा पाएँ । मानिसहरूका दुःख र सुखलाई नजिकबाट देखें । संसार के रहेछ भन्ने बुझेँ । (ने.पृ. १६०) ।

६. तलका अनुच्छेदमा भएका वर्ण विन्यासगत त्रुटि सच्याई पुनर्लेखन गर्नुहोस्:

अत्यन्त नीर्बीकार शहज मन लियर बाबूषाहेब मन्त्रीज्युको जलपान समा रोह स्थलमा पुग्नेबित्तीकै साराका आँखा उनको कोटमा टाँस्सिए । विष्फारीत नेत्रले सबै उनीलाई हेरी रहे ! अनि पछि एएटा दबेबो मुस्क्याइ सबैको ओठमा फक्के पनि कोहि बोलेनन् ? बाबुसाहेबले पनि यस कुरोको लक्ष्य गरे तर आज उनले छोभ, कोरध इत्यादि जस्ता कुराको कत्ती अनुभूति लिएनन् । आज उनि कुनै यशतो माथिल्लो मानसिक इस्तरमा गएका थिए । (ने.पृ. १६०)

उल्लेखित व्याकरणका माध्यमबाट पाठ्यक्रमको उद्देश्य अनुरूप भाषिक अनुशासन सिकाउन, बोल्न र लेख्न, वाक्य रचना, त्रुटिको पहिचान आदि अपेक्षाकृत रूपमा पूरा हुने देखिन्छ ।

माथिका व्याकरणका माध्यमबाट भाषिक त्रुटिगत अशुद्धिलाई पत्ता लगाई त्यसको निराकरण गर्नुका साथै शिष्ट एवं मर्यादित भाषाको प्रयोग सिकाउँछ ।

कविता विधाअन्तर्गत समाविष्ट प्रश्नहरूको व्याख्या र विश्लेषण

विविध प्रकारका पद्यात्मक रचना तथा सामान्य छन्द, गीति वा मुक्त लयमा रचिएका भावनायुक्त फुटकर पद्यात्मक वा लययुक्त रचनालाई कविता भनिन्छ । कविता शिक्षणको उद्देश्य विद्यार्थीमा उचित गति, यति, लय एवम् भावअनुरूप पठन गर्न सक्ने अनुभूति एवम् कल्पनालाई बुझ्न सक्ने भाव एवम् महत्त्वपूर्ण अंशको व्याख्या गर्न सक्ने, आफ्नो शब्दमा अरूलाई कविताको भाव भन्न सक्ने सीपको विकास गरी कविताप्रति अभिरुचि जगाउनु हो ।

कविता शिक्षणका सन्दर्भमा कविताभिन्न बिम्ब सङ्केत, प्रतीक बुझ्न र बुझाउन सक्ने शब्दहरू प्रयोग गरी कठिन शब्दहरूको शब्द शिक्षणका अतिरिक्त मूल हरफहरूका प्रासङ्गिक व्याख्या गर्न सक्ने तुल्याउनु पनि हो । शिक्षकलाई आफ्नो शिक्षणमा नमुना पठन,

व्याख्यात्मक विधि, तुलनात्मक विधि एवम् समीक्षात्मक विधिद्वारा प्रभावकारी क्रियाकलाप गर्न निर्देशन गरेको पाइन्छ ।

तालिका नं. ३ : कविता विधासँग सम्बन्धित व्याकरणको विश्लेषण

क्र.सं.	शीर्षक	विधा	व्याकरण
१.	सन्तुष्टि	कविता	६
२.	वर्षा	कविता	६
३.	म सडक बोल्दैछु	कविता	५

स्रोत: कक्षा १० को नेपाली (२०७४)

उपयुक्त तालिका अनुसार कविता विधाअन्तर्गत कक्षा आठको नेपाली किताबमा जम्मा ३ वटा शीर्षकमा कविता राखिएका छन् । कविता विधाभित्रबाट जम्मा १७ ओटा विविध प्रकारका व्याकरणहरू राखिएका छन् ।

व्याकरणहरू निम्न प्रकारका देखिन्छन् :

१. तल 'पढे' धातुबाट बनेका विभिन्न काल र पक्षका वाक्यहरू दिइएको छ । त्यसरी नै तपाईं पनि 'लेखे', 'बोले' र 'सुने' धातुबाट तिन ओटै कालका सबै पक्षका वाक्यहरू बनाउनुहोस्:

- सहरमानले पढे । (सामान्य भूत) सहरमान पढ्दै थिए । (अपूर्ण भूत) सहरमानले पढेका थिए । (पूर्ण भूत) । सहरमान पढ्थे । (अभ्यस्त भूत) सहरमानले पढेछन् । (अज्ञात भूत)
- सहरमान पढ्छन् । (सामान्य वर्तमान) सहरमान पढ्दै छन् । (अपूर्ण वर्तमान) सहरमानले पढेका छन् । (पूर्ण वर्तमान)
- सहरमान पढ्ने छन् । सामान्य भविष्यत् सहरमान पढ्दै हुने छन् । (अपूर्ण भविष्यत्) सहरमानले पढेका हुनेछन् (पूर्ण भविष्यत्) (ने.पृ. १३)

२. तलको अनुच्छेदमा प्रयोग भएका लेख्य चिह्न उत्तर पुस्तिकामा सार्नुहोस् र यहाँ प्रयोगभ उवाहेक अरु लेख्य चिह्नहरू कुन कुन हुन्, छलफल गर्नुहोस्:

नेपालमा चाडपर्वहरू पनि कति हो कति ! नयाँ वर्षदेखि हेर्दै जाँदा बुद्ध जयन्ती, उँभौली, साकेला, जनै पूर्णिमा, लाखे जात्रा, गाईजात्रा, तिज, दसैं, तिहार, छठ, उँधौली, इद, ल्होसार, क्रिसमस, माघी, फागु आदि सयौं चाडपर्वहरूको सूची बन्छ। जुनसुकै जातिका चाड पर्व हुन्, हामी सबै नेपालीहरू रमाउँछौं, आपसमा शुभ कामना बाँड्छौं। चाडपर्वहरूमा मात्र हो र ? काममा, श्रममा पनि हामी उत्तिकै रमाउँछौं, खुशी हुन्छौं। लेकबेंसी गर्दा होस्, घास दाउरा गर्दा होस् अथवा अरुको मेलापातमा होस्, हामी उत्तिकै रमाउँछौं। धान रोप्दा होस्, कोदा रोप्दा होस्, धान कोदा गोड्दा होस् अथवा जुनसुकै बाली भित्र्याउँदा होस्, हामी रमाइरहेका हुन्छौं। जुनेली रातमा बेंसीबाट पराल बोक्दा र कोदाको नरुवा काट्दाका रमाइला क्षणको वर्णन गरी साध्य छैन। पालैपालो कहिले कसको कहिले कसको धान, पराल, दाउरा आदि बोक्दा क्या आनन्द हुन्छ ! गीत गाउँदै, ख्याल ठट्टा गर्दै, जिस्कँदै अनि कथा र किस्साहरू सुनाउँदै, हाँस्दै काम गर्दा साँच्चै रमाइलो हुन्छ। यसरी काम गर्दा पनि यस्तो आनन्द लिन सक्ने नेपाली बाहेक अरु को होलान् र ? (ने.पृ. १४)

३. पाठमा प्रयोग भएका तलका उपसर्ग व्युत्पन्न शब्दको बनोट प्रक्रिया हेर्नुहोस् र त्यस्तै उपसर्ग लागेर बनेका तिन तिन ओटा शब्द निर्माण गर्नुहोस् :

उपसर्ग		आधार पद		व्युत्पन्न शब्द
वि	+	मान	=	विमान
अ	+	चल	=	अचल
प्र	+	कृति	=	प्रकृति
आ	+	शङ्का	=	आशङ्का (ने.पृ. ७७)

४. तलका प्रत्यय लगाई एक एक ओटा शब्द निर्माण गर्नुहोस्:

अन, अनी, अन्त, अन्ते, अक्कड, अत, अक, आइ, आइँ, आरो, आवट, आहा, इलो, एको, ति, ती, एर, ओट, ईन, इय, ईय, इया, आलु, आवट, आनी, एलु, अनीय, इत, य, तव्य, ता, आहा, आन, औरो, इक, आइलो, ली, ले, इयार, पन/पना, त्व, इम, एली। (ने.पृ. ७८)

५. उदाहरणमा देखिए जस्तै गरी दिइएका वाक्यहरू संश्लेषण गर्नुहोस्:

विश्लेषित वाक्यहरू

संश्लेषित वाक्य

उसले मह काट्छ ।	सरल वाक्य	मिश्र वाक्य	संयुक्त वाक्य
उसले हात चाट्छ ।	मह काट्नेले हात चाट्छ ।	जसले मह काट्छ, उसले हात चाट्छ ।	उसले मह काट्छ र हात चाट्छ ।

- क) पानी पियो । बाली सप्रियो ।
- ख) म राम्ररी पढ्छु । म सफल बन्छु ।
- ग) तराई अन्नको भण्डार हो । तराईमा धेरै अन्न फल्छ ।
- घ) तिमी आयौ । म गएँ । (ने.पृ. १४०)

जीवनी विधाअन्तर्गत समाविष्ट व्याकरणहरूको व्याख्या र विश्लेषण

कुनै व्यक्तिको जीवन चरित्र अभिव्यक्त गर्न लेखिएको गद्य रचना जीवन हो । जीवनी मानव समुदायको विकास, राष्ट्र तथा अन्तर्राष्ट्रिय विकास र विस्तारका निम्ति योगदान दिने विशिष्ट व्यक्तिहरूको जीवगाथामा आधारित हुन्छ । जीवनीले कुनै क्षेत्रको विशिष्ट व्यक्तिलाई झल्काएको छ भन्ने आधारमा जीवनीलाई दार्शनिक, धार्मिक, वैज्ञानिक, साहित्यिक, कलाकार, राजनैतिक आदिमा विभाजन गर्न सकिन्छ । पाठ्यपुस्तकमा राखिएका जीवनीलाई विशेष गरेर विभिन्न व्याकरणका क्षेत्रमा उपयोगी बनाउन सकिन्छ । अन्य गद्य विधाहरू जस्तै यसलाई व्याकरण तत्वको पहिचान र अभ्यासका लागि समेत उपयोगी बनाउन सकिन्छ । जीवनी शिक्षार्थीका लागि मूलतः पाठ्य विधा भएकाले यसको प्रयोजन पनि सोही अनुरूप राख्नाले मा.वि. तह कक्षा दशका विद्यार्थीहरूले विश्वका प्रसिद्ध व्यक्तित्वबारे जानकारी हासिल गर्न सक्छन् । तत्पश्चात् विद्यार्थीभिन्न सुषुप्त रहेको क्षमता क्रियाशील भई आफू पनि उत्कृष्ट कार्य गर्न अग्रसर गराउँछ अर्थात् विद्यार्थीहरूभिन्न रहेको व्याकरणका माध्यमबाट प्रतिभालाई प्रस्फुटित गर्न जीवनी शिक्षणले प्रभावकारी भूमिका खेल्दछ । विविध क्षेत्रका जीवनी विधाका व्याकरणिक अभ्यासले विद्यार्थीहरूको भाषाको विकास गर्नुका साथै प्रयोजनपरक भाषिक क्षमता हासिल गर्न थप उर्जा प्रदान गरेको पाइन्छ ।

तालिका नं. ४ : जीवनी विधासंग सम्बन्धित नमुना व्याकरणहरू

क्र.सं.	शीर्षक	विधा	व्याकरण
१.	सन्दुक रुइत	जीवनी	४
२.	क्लारा जेटकिन	जीवनी	४

स्रोत: कक्षा १० को नेपाली (२०७४)

माथिको तालिका अनुसार जीवनी विधामा दुई ओटा शीर्षक रहेका छन् । यस जीवनी विधामा जम्मा ८ ओटा व्याकरणहरू रहेका छन् ।

जीवनी विधाका व्याकरणिक प्रश्नहरू :

१. तलको अनुच्छेदमा रेखाङ्कित शब्दहरू नामयोगी हुन्, तिनलाई अभ्यास पुस्तिकामा सार्नुहोस्:

रमासँग यात्रा गर्दा मलाई असाध्यै रमाइलो लाग्छ । उनीभिन्न ज्ञानको सागर छ । यात्रामा हिँड्दा पनि उनी कतिबेला बाटोमुनि हेर्छिन् त कतिबेला बाटोमाथि हेरेर मुस्कुराउँछिन् । साँभ पनासाथ आकाशतिर फर्किन्छिन् र ताराहरूको चमकसँगै आकाशभिन्न हराउँछिन् अनि भनिन्छन्, “जीवनभरि ध्रुवतारा जस्तै चम्किएर बाँच्न पाए पनि हुन्थ्यो ।” उनी बिहानदेखि साँभसम्म आफ्नो हृदयसम्म आफ्नो हृदयभरि मिठा मिठा सपना सजाउँछिन् र जीवनप्रति निकै आशावादी बनेर साथीहरूसित घुम्न चाहन्छिन् अनि सबैलाई स्याबासीसमेत दिन्छिन् । उनलाई जीवनपर्यन्त प्रकृतिको काखमा विचरण गर्ने सहर छ । उनी आफ्नो इच्छाबमोजिम चाहेअनुसारका ठाउँमा घुम्न पाउँदा मख्ख छिन् । उनले मलाई जीवनभर साथ दिने वाचा गरेकी छिन् । उनीप्रति म पनि आभारी छु । (ने.पू. २५)

२. तल दिइएका शब्दहरू पढ्नुहोस् र तालिकामा दिइए जस्तै गरी क्रियायोगी, नामयोगी र संयोजक छुट्टयाएर अभ्यास पुस्तिका लेख्नुहोस्:

वर, पर, तल, सित, संग, पर्यन्त, र, अनि, अनुसार, त्यसैले, माथि, ढकमक्क, चिटिक्क, चिटचिट, पढ्न, पढेर, हिजो, निम्ति, आज, भोलि, वा, अथवा, तर, तापनि, भने, भन्ने, गुनगुन, सम्म, साथ, भरि, तिर, प्रति, कि, किनकि, भित्र, पहिले, अहिले, गरेकाले, चसचस, चम्किए

क्रियायोगी	नामयोगी	संयोजक
वर, पर, तल	सित, सँग, पर्यन्त	र, अनि, त्यसैले
.....	.....	.....
.....	.....	.....
.....	.....	.....
.....	.....	.....
.....	.....	.....
.....	.....	.....
.....	.....	.....
.....	.....	.....
.....	.....	.....

(ने.पृ. २६)

उपयुक्त व्याकरणिक प्रश्नहरूको विश्लेषण गर्दा विभिन्न व्यक्तिहरूको कार्य मूल्याङ्कन गरी आफू त्यस स्थानमा रहेको भए कस्तो भूमिका रहन्थ्यो भन्ने तार्किक विषयमा कक्षामा छलफल गरी भाषा शुद्धिकरणका साथै क्रियायोगी, नामयोगी, संयोजक आदि शब्दहरू छुट्याउने काम गरिएको छ ।

३. तलका वाक्यहरूलाई लिङ्गका आधारमा परिवर्तन गर्नुहोस्:

- क) बुबा तराईतिरबाट हिजै आउनुभयो ।
- ख) गीताले सगरमाथा आरोहण गरिन् ।
- ग) भिनाजुले आज हुम्लाबाट मलाई फोन गर्नुभयो ।
- घ) भाउजू लुम्बिनी जानुभयो ।
- ङ) जयकृष्ण ताप्लेजुङ गए । (ने.पृ. १२३)

४. तलको तालिकामा भूत कालको एउटा वाक्य दिइएको छ । त्यस वाक्यलाई अन्य काल र पक्षमा परिवर्तन गरी तालिकामा देखाउनुहोस्:

वाक्य	काल र पक्ष
१. जाड्बुले मलाई छुपी दिइन् ।	सामान्य भूत
२.	अपूर्ण भूत
३.	पूर्ण भूत
४.	अभ्यस्त भूत
५.	अज्ञात भूत
६.	सामान्य वर्तमान
७.	अपूर्ण वर्तमान
८.	पूर्ण वर्तमान
९.	सामान्य भविष्यत्
१०.	अपूर्ण भविष्यत्
११.	पूर्ण भविष्यत्

जीवनी विधा शिक्षण गरिसकेपछि विद्यार्थीहरूले आफ्नो जीवनमा नयाँ प्रोत्साहन पाउन सक्छन् । त्यसैले भाषा पाठ्यपुस्तकमा जीवनी विधाका माध्यमले चारित्रिक सुधार गर्न सहयोग पुग्छ । भाषा व्याकरण अभ्यासको वृद्धि गर्नमा सहयोगी हुने देखिन्छ ।

निबन्ध विधामा समाविष्ट व्याकरणहरूको व्याख्या र विश्लेषण

निबन्ध शब्दले लेखकको भाव र विचारलाई दरिलो र कसिलो शैलीमा बाँधेर राख्ने सपनालाई बोध गराउँछ, लेखकको विचारात्मक अभिव्यक्ति निबन्ध हो । प्रबन्ध उद्देश्य र शैली अनुरूप विभिन्न प्रकारका हुन्छन् । प्रबन्ध वस्तुपरक, यात्रा वर्णनात्मक, आत्मपरक

आदि पाइन्छ। प्रबन्ध विभिन्न शीर्षकमा लेखिएको हुन्छन्, जुन सौन्दर्यपरक, वैज्ञानिक, प्राविधिक, व्यवसाय आदि विषयमा वर्णन गरिएको पाइन्छ। भाषा पाठ्यपुस्तकमा प्रबन्ध विधाको व्याकरणिक प्रयोजन क्षमताको विकास गर्नुका साथै भाषिक शुद्धता अनुरूप भाषिक प्रयोजनको विकासमा उपयोगी मानिन्छ।

तालिका नं. ५ : निबन्ध विधासँग सम्बन्धित व्याकरणहरूको विश्लेषण

क्र.सं.	शीर्षक	विधा	व्याकरण
१.	थाङ्का	निबन्ध	४
२.	हाम्रो संस्कृति	निबन्ध	६
३.	जयभुँडी	निबन्ध	५

स्रोत: कक्षा १० को नेपाली (२०७४)

कक्षा दशको पाठ्यपुस्तकमा निबन्ध शीर्षक अन्तर्गत ३ ओटा पाठहरू राखिएका छन्। निबन्ध विधाभित्रबाट जम्मा १५ ओटा विविध प्रकारका व्याकरणिक प्रश्नहरू राखिएका छन्।

निबन्ध विधामा प्रयोग भएका व्याकरणिक प्रश्नहरू :

१. तलका अनुच्छेदबाट नाम, सर्वनाम, विशेषण र क्रियापद छुट्याउनुहोस्:

संसारको सर्वोच्च शिखरको नाम सगरमाथा हो। यो सोलुखुम्बु जिल्लामा पर्दछ। यसको उचाइ ८८४८ मिटर छ। संसारको सबैभन्दा अग्लो शिखर भएकैले संसारभरका साहसी मानिसहरू सगरमाथाको शिखर चुम्न चाहन्छन्। सगरमाथाको आरोहण मिसनहरूका लागि इज्जत, प्रतिष्ठा, गौरव र आत्म सन्तुष्टिको विषय बन्छ। त्यसैले बर्सेनि सयौं मानिसहरू सगरमाथा आरोहणका लागि जान्छन्। तेन्जिङ नोर्गे, एडमन्ड हिलारी पहिलो सगरमाथा आरोही हुन्। उनीहरूले वि.सं. २०१० (सन् १९५३) मा सगरमाथाको चुचुरोमा पुगी कीर्तिमान कायम गरे। यसपछि थुप्रै मानिसहरू सगरमाथाको शिखर पुगेका छन्। जापानकी जुन्को ताबेई पहिलो महिला सगरमाथा आरोही हुन्। उनी संसारका साहसी महिलाकी प्रतीक हुन्। पासाङ ल्हामु शेर्पा सगरमाथा शिखर चुम्ने पहिलो नेपाली महिला

हुन् । विभिन्न क्षेत्र, वर्ग, समुदाय, पेसा, उमेर समूह आदिका मानिसहरूले सगरमाथा आरोहणको कीर्तिमान राखेका छन् । त्यस्ता कीर्तिमाहरूमा नेपालको उल्लेख्य स्थान रहेको छ । हालसम्म (२०७२) सबैभन्दा धेरै पटक सगरमाथाको सफल आरोहण गर्ने विश्व रेकर्ड राख्ने साहसी आरोही नेपालकै आप्पा शेर्पा हुन् । (ने.पृ. ३६)

२. निम्न लिखित शब्दमा आएका अक्षरहरूको सं.रचना देखाउनुहोस्:

व्यञ्जन, प्रक्रिया, दोलखा, विश्व विद्यालय (ने.पृ.८६)

३. तल सिङ्गो शब्दका केही उदाहरण दिइएको छ, तपाईं पनि त्यस्तै सिङ्गा शब्दहरू खोजेर लेख्नुहोस्:

अभेद्य	: भेदक
अकाट्य	: काट्न नसकिने
अजर	: जे कहिल्यै बुढो हुँदैन
अमर	: जो कहिल्यै मर्दैन
आस्तिक	: ईश्वर र धर्ममा विश्वास गर्ने
नास्तिक	: ईश्वर धर्ममा विश्वास नगर्ने
कटुभाषी	: नमिठो बोल्ने
दश वर्षको अवधि	: दशक
कृतज्ञ	: गरेको गुनको कदर गर्ने
कृतघ्न	: गरेको गुनको कदर नगर्ने (ने.पृ. ८८)

४. उदाहरण हेरी कोष्ठकमा दिइएको सङ्केतका आधारमा तलका वाक्यहरू परिवर्तन गर्नुहोस्:

उदाहरण : तितो औषधी हितकारी छ । (सरल वाक्य)

औषधी तितो छ तर हितकारी छ । (संयुक्त वाक्य)

जुन औषधी तितो छ हितकारी छ । (मिश्र वाक्य)

क) पानी परेर बाटो हिलो भयो । (संयुक्त वाक्य)

- ख) आकाश गज्यो र पानी पयो । (मिश्र वाक्य)
- ग) जब घाम लाग्यो तब न्यानो भयो । (सरल वाक्य)
- घ) तिमीलाई मनपर्ने किताब किन । (मिश्र वाक्य)
- ङ) तिमी घडी वा क्यामरा किन । (संयुक्त वाक्य)
- च) विद्वान् सुमेश घमण्डी छन् । (संयुक्त वाक्य)
- छ) तिम्री बहिनी नायिका हुने छिन् । (मिश्र वाक्य)
- ज) जहाँ काफल पाक्छ त्यहाँ चरी नाच्छ । (सरल वाक्य)
- झ) ओरालो लागेको मृगलाई सबैले हेप्छन् । (मिश्र वाक्य)
- ञ) लोकतान्त्रिक देशमा स्वतन्त्रता हुन्छ । (मिश्र वाक्य)
- ट) जसले मह काढ्छ त्यसले हात चाट्छ । (सरल वाक्य)
- ठ) परिश्रम गर्नेले मिठो फल पाउँछ । (मिश्र)
- ड) परिश्रमी छिरिड परीक्षामा प्रथम हुन्छ । (संयुक्त वाक्य)
- ढ) तिमी विद्यालय जाऊ र राम्ररी पढ । (सरल वाक्य) (ने.पृ. १३३)
५. पाठको तेस्रो अनुच्छेद पढी सुरु, बिच र अन्त्यमा दीर्घ हुने शब्द टिप्नुहोस् । (ने.पृ. १३४)

मनोवाद विधामा समाविष्ट व्याकरणहरूको व्याख्या र विश्लेषण

हाम्रो मनमा विभिन्न कुरा खेलिरहन्छन् । ती कुरा हाम्रो परिवेश र वातावरण अनुसारका हुन्छन् । हामीले भोगिरहेका घटनामा आधारित हुन्छन् । खुसी र हर्षका कुरा हुन्छन् । दुःख र पीडाका पनि हुन्छन् । रमाइला र रोमाञ्चक कुरा । अनि उदास र पट्यार लाग्दा । साहित्य शास्त्रमा यी विविधखाले विषयलाई नवरस भन्ने गरिन्छ । नवरसमा शृङ्गार, वीर, करुण, हास्य, रौद्र, भयानक, वीभत्स, अद्भुत र शान्त पर्छन् ।

हाम्रो मन यी सबै रसहरूले भरिएको हुन्छ । तिनको मात्रा भने मनपिच्छे फरक फरक हुन्छ । कहिले हामी आशाका नयाँनयाँ सपना बुनिरहेका हुन्छौं । कहिले उदास सुस्केरा छाडिरहेका हुन्छौं । कहिले कुनै कठिन कामफत्ते गरिछाड्ने उत्साह भरिरहेका हुन्छौं । कहिले उन्मुक्त हाँसोमा रमाइरहेका हुन्छौं । कहिले शान्त र सौम्य भावमा डुब्छौं । प्रत्येक पलपलमा

हाम्रो मनोविज्ञान परिवर्तन भइरहेको हुन्छ। दिनका दिन हामीले व्यहोर्ने विविध आयामअनुसार मनोभाव फरक फरक हुन्छ। यही मनोभावलाई व्यक्त गर्नु मनोवाद हो। मनोवाद आफू मात्र एकलै गुन्नुनाउने काम हो। यसमा मनमा खेलेका कुरा शब्दमा समेट्ने काम हुन्छ। यसलाई एकलो वार्तालापयुक्त साहित्यिक रचना पनि भनिन्छ। यसलाई एकालाप र स्वागत कथन पनि भनिन्छ। डायरी लेखन दिनहुँजसो लेखिन्छ, भने मनोवाद आफूलाई मन छुने घटनामा मात्र आधारित भएर लेख्न सकिन्छ। मनोवाद लेखनको अभ्यासले हामीमा राम्रो निबन्ध लेखनको अभ्यास विकास हुन्छ। अनि कुनै पनि घटना वा विषयमा हामी हाम्रा धारणा बनाउन र अभिव्यक्त गर्न पनि सक्षम हुन्छौं। मनमा उर्लिएका भावलाई लिपिबद्ध गर्नु एउटा विशेष कला हो। यही नै लेखनको सबैभन्दा महत्त्वपूर्ण सीप पनि हो। अनि मनका भावना व्यक्त गर्दा मन हलुका हुन्छ। हलुका मनले हामी स्वस्थ हुन्छौं। स्वस्थ भए मात्र सकारात्मक सोचले प्रश्रय पाउँछ। भाषा पाठ्यपुस्तकमा मनोवाद विधाको व्याकरणिक प्रयोजन क्षमताको विकास गर्नु, लेखन कौशलको विकास गर्नुका साथै भाषिक शुद्धता अनुरूप भाषिक प्रयोजनको विकासमा उपयोगी मानिन्छ।

तालिका नं. ६ : मनोवाद विधासँग सम्बन्धित व्याकरणहरूको विश्लेषण

क्र.सं.	शीर्षक	विधा	व्याकरण
१.	म पनि सक्छु	मनोवाद	६

स्रोत: कक्षा १० को नेपाली (२०७४)

कक्षा दशको पाठ्यपुस्तकमा मनोवाद शीर्षक अन्तर्गत १ ओटा पाठहरू राखिएका छन्। मनोवाद विधाभित्रबाट जम्मा ६ ओटा विविध प्रकारका व्याकरणिक प्रश्नहरू राखिएका छन्।

निबन्ध विधामा प्रयोग भएका व्याकरणिक प्रश्नहरू :

१. तलको तालिकामा दिइएका मूल शब्द र व्दत्पन्न शब्दहरूको प्रयोग गरी एक एक ओटा वाक्य बनाउनुहोस् :

मूल शब्दहरू	व्युत्पन्न शब्दहरू
१. काल, राम्रो देश	अकाल, नराम्रो, विदेश
२. घर, रस, आगो	घरेलु, रसिलो, अँगेनो
३. वर, भल्को, भात	वरवर, भभल्को भातसात

(ने.पृ. ४२)

२. तलको अनुच्छेदबाट वर्तमान र भविष्यत् कालका वाक्यहरू पहिचान गरी अलग अलग तालिकामा देखाउनुहोस् र तिनका पक्ष पनि छुट्याउनुहोस्:

विगत एक दशकमा हामी धेरै अगाडि बढेका छौं । एक दशकपछि अझ अरु अगाडि पुगिसकेका हुने छौं । हाम्रो सोचाइ र व्यवहार दिन परदिन उन्नत हुँदै छ । एक दशकपछि हामी संसारकै सभ्य नागरिक हुने छौं । आज हामी गरिब छौं । भोलि धनी हुने छौं । आज हामी काममा भन्दा कुरामा अल्मलिँदै छौं । भोलि हामी कुरामा होइन, काममा लाग्दै हुने छौं । (ने.पृ. ४३)

चिठी विधामा समाविष्ट व्याकरणहरूको व्याख्या र विश्लेषण

चिठी लिखित माध्यमद्वारा विचार तथा कुराकानीको विनिमय गर्ने महत्त्वपूर्ण साधन हो । एकअर्काको अनुभवको आदानप्रदान एवम् वैयक्तिक सम्बन्ध विकास गर्ने माध्यम पनि हो । विद्यार्थीमा चिठीद्वारा स्वतन्त्र अभिव्यक्तिको विकास कुनै पनि सन्देश अरूले राम्ररी बुझ्न सक्नु भन्ने लेखाइ भन्न चाहेको कुराको स्पष्ट अभिव्यक्ति, आदर, सम्मान, अभिवादन गरी लेख्न सक्ने खुबी आदिको विकास हुन्छ (पाठ्यक्रम, २०५७ : १२) ।

चिठी लेखनमा खास ढङ्ग र ढाँचाको विशेष महत्त्व रहन्छ । यसभित्र विषयवस्तु ढाँचा (मिति, ठेगाना, सम्बोधन, अभिवादन र समापन) प्रस्तुतिशिल्प, मौलिकता जस्ता कुरामा ध्यान दिइन्छ । चिठी लेख्य क्रियाकलाप भएकाले यस अन्तर्गत घरायसी चिठी, कार्यलयीय/व्यवसायिक चिठी, निवेदन, शुभकामना पत्र, निमन्त्रण पत्र लेखन गराउनु अपेक्षित छ । यस क्रममा प्रस्तुत चिठी निवेदन आदिको शिक्षण गर्दा तिनलाई नमुनाको

रूपमा उपयोग गरी तिनीहरूको ढाँचा र विभिन्न अङ्गको सोदाहरण परिचय समेत दिई सोही अनुरूप अभ्यास गराउनु पर्छ ।

तालिका नं. ७ : चिठी विधासँग सम्बन्धित व्याकरणहरूको विश्लेषण

क्र.सं.	शीर्षक	विधा	व्याकरण
१.	व्यापारिक चिठी	चिठी	९

स्रोत: कक्षा १० को नेपाली (२०७४)

माथिको तालिका अनुसार चिठी विधामा (व्यापारिक) समाविष्ट गरिएको छ । यस तालिकामा ९ वटा प्रश्नहरू रहेका छन् ।

चिठी विधाका प्रश्नहरू

१. तलको अनुच्छेदमा रेखाङ्कित गरिएका क्रियापद भूत कालका हुन् । ती क्रियापद राम्ररी पढेर बुझ्नुहोस्:

हरियालीले भरिपूर्ण गुल्मी जिल्लाको दिगाम गाउँ प्राचीन कालदेखि नै स्वर्ग जस्तै साँच्चै सुन्दर थियो । यही गाउँको रातामाटा भन्ने ठाउँमा एउटा आकर्षक घर थियो । त्यस घरमा पुराना खालका सामानहरू र आधुनिक खालका सामानहरू प्रशस्तै थिए । त्यस घरमा ढिकी, जाँतो, माना, पाथी आदि पुराना सामानहरूले घरको शोभा बढाएका थिए । ती सामानहरू ठाउँ ठाउँमा मिलाएर राखिएका थिए । ती सामानहरूको साथमा अरु सामानहरू पनि थपिँदै थिए । गाउँ निकै विकसित हुँदै थियो । किसानहरू उखु खेती गर्दै थिए । खेतबारीमा अदुवा लगाउँदै थिए । उनीहरूले फलफुल खेती पनि गरेका थिए र आफ्नो आमदानी पनि बढाएका थिए । उनीहरूले यस घरलाई गाउँकै सङ्ग्रहालय बनाउन चाहेका थिए । किनकि मानिसहरू त्यो घर देखेर निकै प्रशन्न हुन्थे । त्यस घरमा दुईजना बुढाबुढी बस्थे । तिनीहरू मिलिजुली खेतबारीमा काम गर्थे । गाईभैँसी पाल्थे । ताजा दुध, दही खान्थे । सागसब्जी लगाउँथे । रातापिरा र निरोगी देखिन्थे । उनीहरू इमानदार र नैतिकवान् थिए । त्यसैले मानिसहरू त्यस घरको प्रशंसा गर्न चुक्दैनथे । म पनि यही घरमा जन्मँ । मिठा मिठा फलफुल खाएँ । यही गाउँमा खेली खेली हुर्केँ । आमा बाबाको न्यानो माया पाएँ तर समय कति छिटो बितेछ । म त्यस गाउँबाट सहर पसेको पनि धेरै वर्ष भएछ । गाउँका धेरै

मानिसले मलाई बिसेछन् । पोहोर साल गाउँ जाँदा धेरैले चिनेनन् । गाउँले कोल्टे फेरेछ । नयाँ नयाँ घरहरू बनेछन् । सुविधा सम्पन्न स्कूल र कलेजहरू खुलेछन् । पक्की सडकको विस्तार भएछ । गाउँको मुहार फेरिएछ । मेरो गाउँ साँच्चै लोभलाग्दो भएछ । मलाई सहर फर्कन मन लागेन । आमाबाबाले पनि गाउँमै बस भन्नुभयो । मैले पनि गाउँमै बसेर आफ्नो सिप गाउँमै खर्चने निधो गरें । (ने.पृ. ५०) ।

२. समूह 'क' र समूह 'ख' का बीच जोडा मिलाउनुहोस्:

समूह (क)	समूह (ख)
म पाठ पढ्थें ।	अपूर्ण भूत
छिरिङ्गले कलम किनेकी थिई ।	सामान्य भूत
लखन चौधरी नाचदै थियो ।	अभ्यस्त भूत
सोनामले उपेन्द्रलाई बोलायो ।	अज्ञात भूत
हामीले राम्रो काम गरेछौं ।	पूर्ण भूत

(ने.पृ. ५१)

मानिसमा अनेक प्रकारका प्रवृत्तिहरू अन्तर्निहित हुन्छन् । यस्तै प्रवृत्तिले मानिस मानिसबीचमा भिन्नता पाइन्छ । मानिसका कतिपय कुराहरू समूहमा नै गर्नुपर्ने हुन्छन् भने कतिपय कुराहरू गोप्य पनि हुन्छन् । मानिसले एकलै गर्ने कुराकानीलाई मनोवाद भनिन्छ (न्यौपाने र अन्य, २०६७) ।

वादविवाद विधामा समाविष्ट व्याकरणहरूको व्याख्या र विश्लेषण

वादविवाद पनि संवाद जस्तै पारस्परिक मौखिक अभिव्यक्तिसँग सम्बन्धित छ । यसमा परस्परको विचारको विपक्षमा तर्क दिने, असहमति जनाउने आफ्ना विपक्षी विचारको खण्डन गर्ने प्रक्रिया अपनाइन्छ । यसबाट विद्यार्थीमा तार्किक अभिव्यक्ति दिने, विचार विमर्श गर्ने जस्ता कुराहरूको विकास हुन्छ । यसको शिक्षण कक्षाकोठामा प्रायोगिक ढङ्गले गरिन्छ भने लिखित रूपमा मूल्याङ्कन गर्दा विषयवस्तु, सम्बोधन, समापन, खण्डन मण्डन शिल्प तथा मौखिक अभिव्यक्तिका पक्षमा हेरिन्छ । वादविवादलाई हाउभाउपूर्ण मौलिक अभिव्यक्तिको विकास क्रममा लिन सकिन्छ (पाठ्यक्रम, २०५७ : १३) ।

तालिका नं. ८ : वादविवाद विधासँग सम्बन्धित प्रश्नहरूको विश्लेषण

क्र.सं.	शीर्षक	विधा	व्याकरण
१.	स्थानीयकरणभन्दा व्यापारीकरण वेस	वादविवाद	८

स्रोत: कक्षा १० को नेपाली (२०७४)

माथिको तालिका अनुसार वादविवाद विधामा जम्मा ८ वटा प्रश्नहरू देखिन्छ। यसमा वाक्य, वाक्य परिवर्तन, काल, पक्ष आदि समेटिएका छन्।

१. तलका उदाहरणबाट सरल, मिश्र र संयुक्त वाक्यहरूको पहिचान गर्नुहोस् र यी तिनओटै प्रकारका वाक्य प्रयोग गरी आफ्ना बारेमा दुई अनुच्छेद लेख्नुहोस्।

क) सरल वाक्यहरू

मेरो नाम रन्जना राजवंशी हो। मेरो घर भापा जिल्लामा पर्छ। म कक्षा दशमा पढ्छु। पढाइका अतिरिक्त खेलकुद, भ्रमण र समाज सेवा मेरा रुचिका विषय हुन्। म स्काउटमा पनि संलग्न छु। बाढी, पहिरो, भूकम्प, आगलागी जस्ता दैवी घटनामा स्वयम् सेवी भएर मैले काम गरेकी छु। पल्लो गाउँमा भाडा पखालाको महामारी फैलँदा म त्यहीं पुगेकी थिएँ। त्यस्तै बाढी र आगलागीका अनेक घटनामा स्वयमे सेवा गरेकी छु। यस्ता काम गर्न पाउँदा मलाई साँच्चै खुशी लाग्छ।

ख) मिश्र वाक्यहरू

जब फलफुल पसलमा पुग्छु, तब मलाई मेरै कर्णालीको स्याउको याद आउँछ। कर्णालीको स्याउ जति रसिलो छ, त्यति रसिलो सायद स्वर्गको अमृत पनि छैन। यहा काठमाडौँमा स्याउको भाउ कति महङ्गो छ, कर्णालीमा बिक्री नभएर त्यत्तिकै कुहिरहेछ। जहिलेसम्म हामी हाम्रा कर्णालीका स्याउहरूलाई प्रवर्धन गर्न सक्तौँ, तहिलेसम्म आत्मनिर्भर बन्न सक्दौँ।

ग) संयुक्त वाक्यहरू

मेरो घर कैलाली हो, नाम लक्ष्मण थारु हो र काम चाहिँ पढ्नु हो। तराईको फाटमा घर छ, अलिक माथि पूर्व पश्चिम राजमार्ग छ र त्यहाँबाट सोभै पूर्व जाँदा चिसापानी पुगिन्छ। कर्णाली हिमालबाट भर्छ, पहाडमा समेटिन्छ र तराईलाई सिंचित गर्छ। फुर्सद

भयो कि म चिसापानी जान्छु, हिमालको स्याउ, पहाडको सुन्तला, तराईको आँप सबै यहाँ पाइन्छ अनि कर्णालीका माछाको स्वाद भनिसाक्य छैन । मलाई मेरो नाम, गाउँ, ठाउँ सबै प्रिय छन् र मुख्य कुरा त नेपाली हुनुमा म गर्व गर्छु । (ने.पृ. ९९)

२. पूर्ण भूत कालमा रहेको तलको कथांशलाई पूर्ण वर्तमान र पूर्ण भविष्यत्मा बदल्नुहोस्:

चोरी भएको मेरो कथा मैले बडो मेहनतका साथ कम्प्युटरमा टाइप गरी फ्लपीमा सारेको थिएँ । कथाको विषय समसामयिक र शैली एकदमै नौलो भएकाले म यो कथा छिटोभन्दा छिटो छपाउन हतारिएको थिएँ । त्यसैले एक दुई सम्पादक मित्रसँग आफैँ कुरा गरेर जुन पत्रिकामा छिटो छापिन्छ, त्यसैमा दिन निस्केको थिएँ । खल्लीमा फ्लपी थियो र म खपिनसक्नु घुइँचो भएको बसमा ठेलमठेल गरेर चढेको थिएँ । त्यसै भीड र ठेलमडेलमा कुनै बगलीमाराले मेरो गगल्लीबाट मोटो पर्स ठानेर त्यो फ्लपी उडाएको थियो । (मोहनराज शर्मा : एउटी रा, एउटी मो) (ने.पृ. १००)

एकाङ्की विधामा समाविष्ट व्याकरणहरूको व्याख्या र विश्लेषण

एकाङ्की एक अङ्कमा संरचित हुने अभिनयात्मक दृश्य विधा हो । यसलाई गद्य, पद्य दुवै प्रकारले प्रस्तुत गर्न सकिन्छ । एकाङ्कीको उद्देश्य शिक्षण गर्ने क्रममा विभिन्न परिस्थितिसँग परिचित गराइ ज्ञान दिनुका साथै देश, काल, पात्र अनुकूलका आधारबारे बताउनु पनि हो । मानिसको स्वभाव र चरित्रको बारेमा अध्ययन गराई अभिनेयात्मक ढङ्गले अभिव्यक्ति वा उच्चारण तथा वाचन कलाको विकास गराउनु यस विधाको लक्ष्य रहेको हुन्छ । यसका अतिरिक्त स्वरको आरोह, अवरोह, आघात आदिका बारेमा अभ्यास गराई हाउ भाउ पूर्ण अभिव्यक्ति दिन सक्ने तुल्याउनु यसको उद्देश्य रहेको हुन्छ (पाठ्यक्रम : २०५७) भाषाको मौखिक त्यसमा पनि नाटकीय अभिव्यक्तिगत विशेषताहरूसँग विद्यार्थीहरूलाई परिचित गराउनु र त्यस किसिमका अभिव्यक्ति प्रणालीमा उनीहरूलाई अभ्यास्त बनाउन पाठ्यपुस्तकमा एकाङ्कीको संयोजन गरिएको अनुभव हुन्छ (अधिकारी, २०५० : १७१) । एकाङ्की शिक्षणका लागि नाटकीकरण, भूमिका, प्रदर्शन, व्याख्यानञ्चन, समीक्षा र विश्लेषण विधि अपनाएर जीवनको एउटा पक्षको चित्र हुन्छ ।

तालिका नं. ९ : एकाङ्की विधासँग सम्बन्धित व्याकरणहरूको विश्लेषण

क्र.सं.	शीर्षक	विधा	व्याकरण
१.	टीका	एकाङ्की	३

स्रोत: कक्षा १० को नेपाली (२०७४)

उल्लेखित तालिका अनुसार कक्षा दशको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा जम्मा एउटा मात्र एकाङ्की विधा देखिन्छ, जसमा ३ ओटा व्याकरणिक प्रश्नहरू छन् ।

व्याकरणात्मक प्रश्नहरू

१. तलको तालिका अध्ययन गर्नुहोस् र सबै प्रकारका कारक र विभक्तिहरू प्रयोग गरी वाक्यहरू बनाउनुहोस् :

कारक र विभक्ति प्रयोगको तालिका

कारक		विभक्ति		उदाहरण
नाम	अर्थ	नाम	चिह्न	
१. कर्ता	काम गर्ने	प्रथमा	ले, बाट	शान्तिले पाठ पढिन् ।
२. कर्म	असर भोग्ने	द्वितीया	लाई, कन	जसराजले शिवराजलाई बोलाए ।
३. करण	कामको साधन	तृतीया	ले, बाट	अष्टमानले कैंचीले कागज काटे ।
४. सम्प्रदान	प्राप्त गर्ने	चतुर्थी	लाई, लागि	मैले बहिनीलाई किताब दिएँ ।
५. अपादान	छुट्टिने	पञ्चमी	बाट, देखि	उनी घरबाट आइन् ।
६. -		षष्ठी	को, का, की, रो, रा, री नो, ना, नी	भोगीको भाइ, भोगीका भाइहरू, भोगीकी बहिनी, मेरो घर, मेरा किताब, मेरी छोरी, आफ्नो नाम, आफ्ना मान्छे, आफ्नी दायित्व

(ने.पृ. १४८)

२. विभिन्न कारक र विभक्तिको प्रयोग गरी शैक्षिक भ्रमण जाँदाको वर्णन गर्नुहोस् र प्रयोग गरिएका कारक र विभक्तिलाई रेखाङ्कन गर्नुहोस् ।

(ने.पृ. १४८)

एकाङ्की लेखन सम्बन्धी संवादात्मक र पठनीय विकासमा समेत सहयोग पुऱ्याउने प्रश्नहरू देखिन्छन् । विधागत प्रयोजनलाई पाठ्यपुस्तक अभ्यासमा शैक्षणिक प्रविधिअन्तर्गत नै राखेको देखिन्छ । 'टीका' एकाङ्कीमा विद्यार्थीहरूमा पात्र अनुसारको भूमिका तोकी संवादात्मक अभिनय गर्न लगाई हाउभाउ, चेष्टा, अभिनयका साथै कथात्मक विशेषता झल्काउने गरी कार्य गर्न निर्देशन गर्न सहयोग पुऱ्याउने खोजेको देखिन्छन् । प्रश्नोत्तरमा विविधता ल्याई मूल्याङ्कन गर्नु पाठ्यक्रमको उद्देश्य राखेको देखिन्छ । उक्त उद्देश्य पूरा गर्न एकाङ्कीमा संवादात्मक तथा अभिनयात्मक विधि उपयुक्त नै देखिन्छ ।

व्याकरण सम्बन्धी व्याकरणगत प्रश्नहरूको विश्लेषण

कुनै भाषाका शब्द शब्दका विभिन्न रूप तिनका संरचना विधि, वाक्य र त्यसका विभिन्न अङ्ग तथा तिनीहरूको पारस्परिक सम्बन्ध छुट्याउनुका साथै शब्द वाक्य आदिको शुद्ध प्रयोग गर्ने नियमको निरूपण गर्ने शास्त्र, शब्द तथा वाक्य सम्बन्धी नियम र उदाहरणको सङ्कलन गर्ने शास्त्रलाई व्याकरण भनिन्छ । यसअन्तर्गत शब्दवर्ग शब्द निर्माण, वाक्य तत्त्व, वाक्यान्तरण तथा वर्णविन्यासलाई, सबै व्याकरण पक्षलाई सँगै राखेर यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ (पाठ्यक्रम, २०५७) ।

व्याकरण शिक्षाको उद्देश्य भाषामा सुनाइ, बोलाइ, पढाइ, लेखाइ जस्ता सीपहरूसँगै विद्यार्थीहरूलाई शुद्ध शब्द र वाक्य प्रयोग गर्न अभिप्रेरित गर्नु हो ।

यसबाट भाषा प्रयोग वाक्य गठन शब्द रचना आदि पक्षमा विशेष सहयोग मिल्छ । यो भाषाको अन्तर्निहित व्यवस्था भएको हुँदा यसको शिक्षणले भाषा प्रयोगको व्यवस्थागत, प्रयोगपक्ष, व्याकरणात्मक नियमबाट विचलन भएका शब्द तथा वाक्यहरू ठम्याउन सक्ने सुझ विकास गर्नमा सहयोग गर्दछ (गौतम, २०६१-२०५) ।

वर्तमान कक्षा दशको नेपाली पाठ्यपुस्तकका अभ्यास खण्डमा 'कार्यमूलक व्याकरण' भनी व्याकरण तत्त्वहरूको पहिचान आगमनात्मक ढङ्गले गर्ने गरी अभ्यासात्मक प्रश्नहरू निर्धारण गरिएको छ । उक्त प्रश्नको संक्षेपमा विवरण प्रस्तुत गरिएको छ :

व्याकरण प्रश्नहरू विश्लेषण गर्दा व्याकरणिक एकाइका आधारमा नभए पाठ्यपुस्तकका पाठमा प्रयुक्त एकाइका आधारमा गरिएको छ ।

क) नाम

अर्थगत दृष्टिले कुनै व्यक्ति, वस्तु, स्थान आदिलाई जनाउने शब्दलाई नाम भनिन्छ (न्यौपाने र अन्य, २०६७ : ११३) । अभ्यासमा नाम पदको अवधारणाको विकास गर्न पाठ्यपुस्तकको पहिलो पाठमा एउटा प्रश्न राखिएको छ । जसमा कार्यमूलक ढङ्गले नाम शब्दको पहिचान गर्ने गरी ती प्रश्नहरू तय गरिएका छन् । उदाहरण,

१. तलको अनुच्छेदमा प्रयोग भएका नाम शब्दहरूलाई रेखाङ्कन गर्नुहोस् :

सुन, चाँदी, हिरा, मोती जस्ता बहुमूल्य धातु र रत्नहरूका गहना बनाएर वगाउने चलन विश्वव्यापी देखिन्छ । गहना विशेषतः महिलाहरूका निमित्त सौन्दर्य, सौभाग्य, इज्जत र सानका रूपमा रहेको पाइन्छ । त्यसो त पुरुषहरूले पनि औँठी, सिक्की जस्ता गहना लगाउँछन् । रोग निको हुने, भूतप्रेत, मसान आदिले आक्रमण गर्न नसक्ने जस्ता विश्वासमा पनि गहना लगाउने गरिएको छ । सुनको औँठीलाई प्रेमको प्रतीकका रूपमा दिने लिने र लगाउने चलन प्रायः संसारभरि प्रचलित छ । गहना बहुमूल्य सम्पत्तिलाई सुरक्षित गर्ने एउटा उपाय पनि हो अनि सांस्कृतिक पहिचान पनि । त्यसैले सम्पत्तिको संरक्षण अनि संस्कृति र पहिचानका लागि गहना लगाउने विषयलाई नकार्न सकिँदैन । गहनाका माध्यमबाट धनको तुजुक देखाउने, आडम्बर प्रदर्शन गर्ने अनि रिन काढेर गहना किन्ने काम भने राम्रो होइन । गहनालार्य खानदान, कुल घरान, इज्जत, प्रतिष्ठाको विषय बनाएर समाजमा हैकम रवाफ देखाउन खोज्ने प्रवृत्ति चाहिँ मुख्याई मात्र हो । (ने.पृ. ३५)

ख) सर्वनाम

पुरुष (व्यक्ति)लाई जनाउने र नामको पुनरुक्तिलाई रोक्न त्यसका सट्टा प्रयुक्त हुने शब्द सर्वनाम हो (शर्मा, २०५३ : १३) । पाठ्यपुस्तकको दोस्रो पाठको अभ्यासमा सर्वनाम सम्बन्धी एउटा प्रश्न तय गरिएका छन् । उक्त प्रश्न पाठ अनुरूप मिल्दो तवरले छनोट गरिएको देखिन्छ । उक्त अभ्यास प्रयोगात्मक र धारणात्मक दुवै किसिमको देख्न सकिन्छ । उदाहरण,

१. तलको अनुच्छेदबाट नाम, सर्वनाम, विशेषण र क्रियापद छुट्याउनुहोस्:

संसारको सर्वोच्च शिखरको नाम सगरमाथा हो। यो सोलुखुम्बु जिल्लामा पर्छ। यसको उचाइ ८८४८ मिटर छ। संसारको सबैभन्दा अग्लो शिखर भएकैले संसारभरका साहसी मानिसहरू सगरमाथाको शिखर चुम्न चाहन्छन्। सगरमाथाको आरोहण मानिसहरूका लागि इज्जत, प्रतिष्ठा, गौरव र आत्मसन्तुष्टिको विषय बन्दछ। त्यसैले बर्सेनि सयौं मानिसहरू सगरमाथा आरोहणका लागि जान्छन्। तेन्जिङ नोर्गे र एडमन्ड हिलारी पहिलो सगरमाथा आरोही हुन्। उनीहरूले वि.सं. २०१० (सन् १९५३) मा सगरमाथाको चुचुरोमा पुगी कीर्तिमान कायम गरे। (ने.पृ. ३६)

ग) विशेषण

अर्थी दृष्टिले नामलाई विशिष्टीकरण गर्ने वा नामको विशेषता बुझाउने पदलाई विशेषण भनिन्छ (न्यौपाने र अन्य, २०६७ : ११५)। साथै यसले सर्वनामको समेत विशेषता बुझाउँछ। विशेषणसम्बन्धी प्रश्नहरू पाठ्यपुस्तकको चौथो पाठको अन्तमा कार्यमूलक व्याकरण भनी राखिएको छ।

१. पाठको दोस्रो अनुच्छेदमा प्रयोग भएका नाम, सर्वनाम, विशेषण र क्रिया शब्दहरू टिपेर अलग अलग तालिकामा देखाउनुहोस्। (ने.पृ. ३६)

घ) कारक र विभक्ति

वाक्यमा प्रयोग भएको क्रियासँग प्रत्यक्ष सम्बन्ध राख्ने नामिक पदलाई कारक भनिन्छ। वाक्यमा कारक र क्रियाबीच अन्त्य हुन्छ। अर्को शब्दमा वाक्यको संरचनामा विभिन्न पदावलीले कर्ता, कर्म, पुरक आदिको काम गरेर क्रियासँगको अर्को सम्बन्ध स्थापित गर्ने पदलाई कारक भनिन्छ (भट्टराई र ज्ञवाली, २०६० : ६९)।

कारकसँग जोडिएर वाक्यमा क्रिया लगायत अन्य पदहरूसँग सम्बन्ध स्थापित गर्न चिन्हलाई विभक्ति र विभक्ति क्रियाबाहेक विकारी पदमा जोडिन्छन्। कारक र विभक्ति एक अर्काका पुरक हुन्। कारक विभक्तिबिना पनि सार्थक हुन सक्छन् र विभक्ति कारकबिना सार्थक हुन सक्दैनन्। वाक्यको मुख्य क्रियासँग सम्बन्ध राख्ने नाम वा सर्वनाम कारक हुन्।

कारक र विभक्तिको नाम

विभक्ति चिह्न	विभक्ति	कारक
ले, द्वारा, बाट	प्रथम	कर्ता
लाई	द्वितीय	कर्म
ले, द्वारा, बाट	तृतीय	करण
लाई	चतुर्थी	सम्प्रदान
देखि, बाट	पञ्चमी	अपदान
को, का, की- रो, रा, री-नो, ना, नी	षष्ठी	-
मा	सप्तमी	अधिकरण

उदाहरण,

प्रयोगात्मक व्यकरणान्तर्गत,

१. रेखाङ्कित शब्दहरूको कारक लेख्नुहोस्:

घनश्याम बिहान सबेरै उठ्छन् र श्रीमती रमिलालाई उठाउँछन् । चियापानपछि उनीहरू काममा खटिन्छन् । घनश्याम खुकुरीले घाँस भार्न थाल्छन् । रमिला घाँस बटुल्दै गाईवस्तुलाई हालिदिन्छन् । दुवैजना मिलेर खाना बनाउँछन् र छोराछोरीलाई खुवाउँछन् । त्यसपछि उनीहरू काममा खेततिर लाग्छन् ।

ड) कालका आधारमा वाक्य परिवर्तन

क्रियाको समयसँग सम्बन्धित रूपायनिक कोटिलाई काल भनिन्छ । भूतकालको वाक्यलाई वर्तमान कालको वाक्यलाई भूतकाल वा भविष्यत्कालमा र भविष्यत्कालको वाक्यलाई भूतकाल वा वर्तमान कालमा परिवर्तन गर्नु कालगत वाक्यान्तरण हो (भट्टराई, ज्ञवाली : २०६०, ८१) । यसरी नै एउटा पक्षको वाक्यलाई परिवर्तन गर्नुलाई पक्षगत वाक्यान्तरण भनिन्छ ।

व्याकरणिक अभ्यासहरू

१. तल 'पढ्' धातुबाट बनेका विभिन्न काल र पक्षका वाक्यहरू दिइएको छ। त्यसरी नै तपाईं पनि लेख्, बोल र सुन् धातुबाट तिन ओटै कालका सबै पक्षका वाक्यहरू बनाउनुहोस्:

- सहरमानले पढे। (सामान्य भूत) सहरमान पढ्दै थिए। (अपूर्ण भूत) सहरमानले पढेका थिए। (पूर्ण भूत)। सहरमान पढ्थे। (अभ्यस्त भूत) सहरमानले पढेछन्। (अज्ञात भूत)
- सहरमान पढ्छन्। (सामान्य वर्तमान) सहरमान पढ्दै छन्। (अपूर्ण वर्तमान) सहरमानले पढेका छन्। (पूर्ण वर्तमान)
- सहरमान पढ्ने छन्। (सामान्य भविष्यत्) सहरमान पढ्दै हुने छन्। (अपूर्ण भविष्यत्) सहरमानले पढेका हुनेछन् (पूर्ण भविष्यत्) (ने.पृ. १३)

च) पुरुष

व्यक्तिलाई बुझाउने व्याकरणको चिन्हलाई पुरुष भनिन्छ (बराल कृष्णहरि र नेत्र एटम, २०६६ : ४३)। कथनका सन्दर्भमा संलग्न भएका सहभागीहरूको प्रवृत्तिलाई जनाउने व्याकरणिक कोटि पुरुष हो (अधिकारी, २०६६ : ८८)। यो मूलतः सर्वनामसँग सम्बन्धित छ। नेपाली भाषामा पुरुषले बोल्ने वक्ता, सुन्ने स्रोता र विषयलाई बुझाउँछन्। प्रथम पुरुष, द्वितीय पुरुष र तृतीय पुरुष गरी पुरुष तीन किसिमका हुन्छन्। जस्तै :

१. तल 'बस्' धातुबाट बनेका विभिन्न लिङ्ग, वचन, पुरुष र आदरका वाक्यहरू दिइएको छ। त्यसरी नै 'गर्', 'हट्' र 'साट्' धातुबाट वाक्यहरू बनाउनुहोस्। (ने.पृ.१३)

- वेदकुमार बस्छन्। (पुलिङ्ग) बन्दना बस्छिन्। (स्त्रीलिङ्ग)
- रवि बस्छन्। बेनुसाा बस्छिन्। (एक वचन) वेनुसाा र मनिसाा बस्छन्। (बहु वचन)
- म बन्छु। हामी बस्छौं। (एक पुरुष)
- तिनी बस्छौं। तिमीहरू बस्छौं। तपाईं बस्नुहुन्छ। (द्वितीय पुरुष)
- ऊ बस्छ। ऊ बस्छे। उनीहरू बस्छने। (तृतीय पुरुष)
- तँ बस्छस्। (अनादरवाची) तिमी बस्छौं। (सामान्य आदरार्थी) तपाईं बस्नुहुन्छ (उच्च आदरार्थी)

च) वाच्य परिवर्तन

वाच्यको शाब्दिक अर्थ कथन वा भनाइ हो । यो क्रियासँग सम्बद्ध कोटि हो र यसको अभिव्यक्ति क्रियाबाट हुन्छ । वाच्य तीन प्रकारका हुन्छन् । ती हुन् : कर्तृवाच्य, कर्मवाच्य र भाववाच्य । कर्ता, कर्म र भावमध्य कुनै एकलाई लक्षित गरी सो प्रधान हुने क्रियार्थलाई नै वाच्य भनिन्छ (ढुङ्गेल र भट्टराई, २०६४ : २०४) ।

एउटा वाक्यमा प्रयोग भएको वाक्यलाई अर्को वाच्यमा परिवर्तन गर्न सकिन्छ । कर्तृवाच्यमा सकर्मक क्रिया प्रयोग भएमा कर्म वाच्यमा र अकर्मक क्रिया भएमा भाववाच्यमा परिवर्तन गरिन्छ । कर्मवाच्य र भाववाच्य कर्तृवाच्यमा मात्र परिवर्तन हुन्छन् ।

व्याकरणिक प्रश्नहरू

१. कोष्ठकमा दिइएको सङ्केतका आधारमा वाच्य परिवर्तन गर्नुहोस् । (ने.पृ. १६०)

क) एलिनाले उपन्यास लेखिन् । (कर्म वाच्य)

ख) अशोक विज्ञान पढ्दै छन् । (कर्म वाच्य)

ग) इमानले किस्सा सुनाएर हामीलाई हँसाए । (भाव वाच्य)

घ) निर्मला राम्ररी नाचिन् । (भाव वाच्य)

ङ) अब्दुलद्वारा धेरै पढियो । (कर्तृ वाच्य)

च) सङ्गीताद्वारा गीत गाइयो । (कर्तृ वाच्य)

निष्कर्षमा भन्नुपर्दा नेपाली भाषा बहुभाषिक नेपाली समाजको सम्पर्क भाषा हो । नेपालको पठनपाठन, सामाजिक, सांस्कृतिक, व्यवहार, अन्तरभाषिक व्यवहार सञ्चार, प्रशासन, प्रविधि तथा मौखिक र लिखित व्यवहारको प्रमुख माध्यम नेपाली भाषा रहिआएको छ । विश्वका विभिन्न देशमा छरिएर रहेका नेपाली तथा नेपाली मूलका भाषाभाषी पनि यही भाषा प्रयोग गर्छन् । यसको प्रयोगको व्यापकता पनि बृद्धि भएको छ । यस परिप्रेक्ष्यमा नेपालभित्र र बाहिर पनि नेपाली भाषालाई भाषिक व्यवहारका दृष्टिले अझ सुदृढ बनाउन दोस्रो भाषाका रूपमा समेत यसको शिक्षणको महत्त्व बढ्दै गएको छ । नेपाली भाषाको महत्त्व र बढ्दो भूमिकालाई दृष्टिगत गर्दा विद्यार्थीहरूमा सिकाइ सक्षमता अभिवृद्धि गर्नु तथा

मौखिक र लिखित रूपमा यसको सम्प्रेषण क्षमताको विकास गर्दै व्यवहार कुशल सीपसँग जोड्ने कार्य गर्नु आवश्यक छ ।

व्याकरणको माध्यमिक तह अन्तर्गत कक्षा दशको अध्ययन पश्चात् विद्यार्थीहरूमा निम्न लिखित भाषिक सक्षमताहरू हासिल हुनुपर्ने कुरा पाठ्यक्रममा उल्लेख गरिएको छ :

- मौखिक, लिखित एवम् सञ्चार माध्यमबाट प्रसारण हुने विषयवस्तुको सुनाइ र पढाइ ।
- प्रचलित विधागत रचना, भाषिक पाठ तथा सूचनामूलक सामग्रीको सुनाइ र पढाइ ।
- सिकेका विषयका बारेमा मौखिक र लिखित रूपमा प्रभावकारी अभिव्यक्ति ।
- पाठको अर्थ बोध गर्दै मनोरञ्जनपूर्ण किसिमले साहित्यिक तथा सांस्कृतिक सामग्रीहरू पढ्ने बानीको विकास ।
- कल्पनात्मक र सिर्जनात्मक किसिमले कुनै पनि विषयलाई आफ्नै शैलीमा अभिव्यक्त गर्ने क्षमताको विकास ।
- नेपाली भाषा विषय बाहेकका अन्य विषय तथा तिनका विषयवस्तुको ग्रहण गर्ने गरी पढाइ ।
- पढाइ क्षमताका लागि आवयक पर्ने पठन गतिसहित पढ्ने बानीको विकास ।
- सामाजिक, सांस्कृतिक तथा वैयक्तिक उद्देश्य पूरा गर्न र व्यावहारिक अभिव्यक्तिमा आधारित विभिन्न शैलीमा लेखाइ ।
- अन्तर भाषिक र सांस्कृतिक मूल्यप्रति सचेततापूर्ण भाषिक व्यवहार ।
- प्रवचन, तर्क तथा संवाद कौशलमा आत्मविश्वासका साथ उपयुक्त भाषाको प्रयोग ।
- अन्तर्क्रिया, खोज, मूल्याङ्कन र परियोजना कार्यका लागि उपयुक्त धारणाको निर्माण र त्यसलाई प्रस्तुत गर्ने भाषिक सीपको विकास ।

पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट व्याकरणहरूको अध्ययन गर्दा पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका उद्देश्य प्राप्तमा सहयोग पुग्ने देखिन्छ । भाषाका चारै सीपको विकास गर्दछ । समष्टिगत रूपमा हेर्दा व्याकरणहरू विद्यार्थीको क्षमता अनुकूल छन् । समूहगत कार्यकलापप्रति

अभ्यासहरू अपर्याप्त रहेकाले समावेशात्मक दृष्टिले व्याकरणहरू अपूर्ण देखिन्छन् । प्रस्तुत अध्ययनबाट प्राप्त तथ्यका आधारमा निष्कर्षलाई निम्नानुसार बुँदागत गर्न सकिन्छ :

सबल पक्ष

- क. आधारभूत शिक्षा पाठ्यक्रम २०६९ अनुसार परिमार्जन गरी पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका सुनाइ, बोलाइ, लेखाइ सीपसँग सम्बन्धित व्याकरणहरू समावेश गरिएका छन् ।
- ख. प्रस्तुत पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट व्याकरणहरू विधा अनुरूप नै संयोजन गरिएको छ ।
- ग. सैद्धान्तिक ज्ञानलाई भन्दा व्यवहारिक सीप अभिवृद्धि गर्नेतर्फ व्याकरण केन्द्रित रहेको छ ।
- घ. व्याकरणलाई विविधीकरण गरी प्रस्तुत गरिएको छ ।
- ङ. व्याकरण आगमन विधिबाट सिकाउने प्रयास गरिएको छ ।
- च. कथा, कविता, जीवनी, मनोवाद, चिठी, प्रबन्ध, वादविवाद, एकाङ्की, निवेदनजस्ता विधामा व्याकरणहरू केही कम समावेश गरिएका छन् ।

दुर्बल पक्षहरू

- क. कक्षा दशको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट व्याकरणमा सबै प्रकारका भाषिक सीपलाई समेट्ने प्रयास गरिए तापनि लेखाइ सीपलाई बढी जोड दिइएको देखिन्छ ।
- ख. पाठ्यक्रमले भाषाका चारै सीपको विकास गर्ने उद्देश्य राखेको भए पनि सुनाइ र बोलाइ सीपसँग सम्बन्धित व्याकरण न्यून रहेको देखिन्छ । यो पाठ्यक्रम अनुरूपताका दृष्टिले उपयुक्त देखिँदैन ।
- ग. भाषिक सीपको समान महत्त्व भए पनि प्रस्तुत व्याकरणमा आदानात्मक सीपभन्दा प्रदानात्मक सीपलाई बढी महत्त्व दिइएको देखिन्छ ।
- घ. व्याकरणका लागि दिइएका निर्देशनहरू स्पष्ट नभएकाले कतिपय स्थितिमा शिक्षक र विद्यार्थी अलमलिन सक्ने देखिन्छ ।

अध्याय पाँच : सारांश, निष्कर्ष र उपयोगिता

सारांश

प्रस्तुत अध्ययनमा कक्षा दशको नेपाली पाठ्यपुस्तकको व्याकरणिक अभ्यासको व्यापक विश्लेषण गरिएको छ। उक्त शोधकार्य नेपाली (२०७४) मा समाविष्ट व्याकरणाक प्रश्नहरूको पाठ्यक्रम अनुरूपताका आधारमा र विभिन्न कोणहरूबाट गरिएको विश्लेषणहरूको निष्कर्ष समेत निकालिएको छ।

प्रस्तुत शोधकार्यको व्याकरणमा विश्लेषण गर्नु पुस्तकालयीय विधि, पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तकबीचको सम्बन्ध हेर्न तुलनात्मक विधि अपनाइएको छ। यसका साथसाथै यस शोधकार्यमा विभिन्न विद्यालयमा गई सम्बन्धित विषय शिक्षकहरूसँगको अभिमतहरूको जानकारी, व्याख्या विश्लेषणसहित अनुसन्धानात्मक ढाँचा पाठ्यक्रम अनुरूप विद्यार्थीको रुचि, क्षमता अनुरूप, विधागत आधारमा साथै सबल, दुर्बल पक्षको अध्ययन गरिएको छ।

यस कक्षा दशको नेपाली पाठ्यपुस्तक (२०७४) मा समाविष्ट व्याकरणिकहरूमा पाठ्यक्रम अनुरूपका नै व्याकरणिक प्रश्नहरू छनोट गरिएको भए तापनि स्तरणको कार्यमा भने अझै सुधारात्मक पक्षको आवश्यकता देखिन्छ। उक्त पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट रहेका विधा अनुसार व्याकरणिक प्रश्नहरूले धेरै क्षेत्र ओगटेको देखिन्छ। उक्त पाठ्यपुस्तकमा राखिएका नमुना अभ्यासहरू पूर्णरूपले पाठ्यक्रम अनुरूप चयन भएको देखिँदैन किनकि पाठ्यक्रमले तोके अनुसार भाषिक सीप विकास गराउने छैन। नयाँ पाठ्यक्रम अनुसार यस पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट व्याकरणिक अभ्यासहरू केही मात्रामा परिवर्तन भएको देखिन्छ।

निष्कर्ष

नेपाल सरकार पाठ्यक्रम विकास केन्द्रद्वारा प्रकाशित आधारभूत शिक्षा पाठ्यक्रममा कक्षा दशको नेपाली (२०७४) पाठ्यपुस्तकमा समावेश गरिएको नमुना अभ्यासहरूको विश्लेषणात्मक अध्ययनबाट निम्नलिखित निष्कर्षहरू निकालिएको छ :

- क. कक्षा दशको नेपाली पाठ्यपुस्तकको व्याकरणिक अभ्यास शिक्षक तथा विद्यार्थीका लागि उपयुक्त नै देखिन्छ।
- ख. विद्यार्थीको रुचि, क्षमता, स्तर अनुरूप नै व्याकरणिक प्रश्न राख्ने प्रयास गरिएको पाइन्छ।

- ग. पाठ्यक्रमका उद्देश्यलाई ध्यान दिई अभ्यास छनोट गर्ने प्रयास गरिएको पाइन्छ ।
- घ. विधाका पाठ अनुरूप व्याकरणिक अभ्यास छनोट गर्ने प्रयास गरिएको छ ।
- ङ. व्याकरणिक अभ्यास अन्तर्गत धेरै किसिमका प्रश्नहरू निर्माण गरी भाषा सिकाइका धेरै पक्षहरूलाई समेट्ने प्रयास गरिएको देखिएको छ ।

उपयोगिता

कुनै पनि उद्देश्य बिना कार्य गरिँदैन । त्यसको कुनै न कुनै प्रयोजन उपयोगिता हुन्छ । अनुसन्धानका उपयोगितालाई तिन तहबाट हेर्ने गरिन्छ । तिनीहरू नीतिगत तह, प्रयोगगत तह र भावी अध्ययन । प्रस्तुत अध्ययन कक्षा दशको नेपाली पाठ्यपुस्तकको व्याकरणिक प्रश्नको अध्ययन भएकाले यसको उपयोगितालाई उक्त तिन तहमा राखेर प्रस्तुत गरिएको छ ।

नीतिगत तह

व्याकरणिक प्रश्न पाठ्यपुस्तकको प्राज्ञिक पक्ष हो । यसले पाठ्यपुस्तकलाई थप व्यवहारिक बनाउँछ । पाठ्यपुस्तकको गुणस्तरीयाको मापन गर्ने मुख्य आधार यही हो । प्रस्तुत शोधमा कक्षा दशको नेपाली पुस्तकको व्याकरणिक प्रश्नको अध्ययन विश्लेषण गरिएको छ । यस अध्ययनले उक्त व्याकरणिक प्रश्न पाठ्यक्रम अनुरूप, विधाका पाठ अनुरूप, विद्यार्थीका स्तर, रुचि, क्षमता अनुरूप छ, छैन भन्ने कुराको निक्कैल गरेको छ, साथै व्याकरणिक अभ्यासको सबल, दुर्बल पक्ष केलाई सुझाव समेत प्रस्तुत गरिएको छ । व्याकरणिक प्रश्नलाई पाठ्यक्रम अनुरूपताका आधारमा विश्लेषण गर्दा नीति निर्माण गर्नेहरूले निम्नलिखित कुराहरूमा सचेत रहनुपर्ने देखिन्छ ।

- क. नेपाल सरकार पाठ्यपुस्तक तथा पाठ्यक्रम विकास केन्द्रद्वारा निर्धारित अनिवार्य नेपाली कक्षा दशको पाठ्यक्रमका आधारमा तयार गरी राखिएको भाषा पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट व्याकरणिक प्रश्नहरू पाठ्यक्रम अनुरूप राख्नुपर्ने ।
- ख. व्याकरणिक अभ्यासगत विविधताका दृष्टिले हेर्दा सबै विधामा पाठकमा सबै किसिमका वस्तुगत प्रश्नहरू समावेश गर्नुपर्ने ।
- ग. व्याकरणिक अभ्यास पाठ्यपुस्तकको छनोट र स्तरण विद्यार्थीको रुचि, आवश्यकता, वातावरण मातृभाषाको प्रभाव राष्ट्रिय उद्देश्य आदिलाई ध्यानमा राखेर गर्नुपर्ने ।

घ. नयाँ लेखक तथा व्यक्तित्वहरूका विधागत पाठहरूमा लेखकको छोटकरी परिचय व्याकरणिक अभ्यासमा समावेश गर्नुपर्ने ।

प्रयोगगत तह

कुनै पनि शोध पूरा गरिसकेपछि त्यसले कुन कुन क्षेत्रमा सहयोग गर्दछ वा त्यस शोधको कुन क्षेत्रमा प्रयोग गरिन्छ भन्ने कुरा नै सम्बन्धित शोधको प्रयोगगत तह हो । यहाँ प्रस्तुत शोधको उपयोगिताभिन्न रहेर प्रयोगगत तह उल्लेख गरिएको छ ।

क. पाठ्यक्रमको लक्षित उद्देश्य पूरा गर्न वा व्याकरणिक शुद्धिकृत अभ्यास सफल छ या छैन पत्ता लगाउन मद्दत पुग्ने देखिन्छ ।

ख. प्रस्तुत अध्ययनले कक्षा दशको नेपाली पुस्तकमा प्राप्त व्याकरणिक अभ्यासको विश्लेषणबाट समस्या र कमी कमजोरीको सुधारमा सजिलो हुने देखिन्छ ।

ग. समयसापेक्ष पाठ्यपुस्तकमा रहेका व्याकरणिक अभ्यासहरू स्तरयुक्त बनाउन पाठ्यपुस्तक परिमार्जनकर्तालाई आवश्यक सुझाव दिन मद्दत पुग्ने छ ।

घ. कठिन व्याकरणिक अभ्यासहरूलाई वर्गीकरण र विश्लेषण गरी शिक्षण सिकाइका लागि सरल तुल्याउन सुझाव प्रदान गर्न मद्दत पुग्ने छ ।

ङ. विभिन्न कक्षाका व्याकरणिक अभ्यास सम्बन्धी अध्ययन अनुसन्धान गर्न चाहनेहरूका लागि थप सहयोग गर्नेछ ।

च. विधाहरूको तालमेल, व्याकरणको रखाइ, उदाहरण, प्रयोगात्मक अवधारणा उपयुक्त भए नभएकोबारे अध्ययन गर्नेहरूका लागि यो अध्ययन सान्दर्भिक देखिन्छ ।

छ. पाठ्यपुस्तक निर्माण गर्न, आवश्यक सुधार र परिमार्जन गर्न यो अध्ययन सहयोगी हुने विश्वास छ ।

ज. व्याकरणिक अभ्यासमा रहेका त्रुटिहरूलाई सच्याएर विद्यार्थीको उपलब्धि मूल्याङ्कनमा सुधार ल्याउन मद्दत पुग्ने छ ।

झ. पाठ्यक्रमको उद्देश्य अनुरूप पर्याप्त व्याकरणिक प्रश्नहरूको संयोजन गरी पाठ्यपुस्तकमा सुधार गर्न सहयोग पुऱ्याउने छ ।

ज. अन्ततः भाषा शिक्षण सम्बन्धी चासो लिने जो कसैलाई यो अध्ययन सान्दर्भिक हुनेछ ।

भावी अध्ययन

प्रस्तुत अध्ययनसँग सम्बन्धित गर्न बाँकी अध्ययन नै भावी अध्ययन हो । जुन सम्भावनाका रूपमा प्रस्तुत गरिन्छ । भावी अध्ययनका सम्भावित शीर्षकहरू यसप्रकार छन्:

- क. कक्षा दशको नेपाली पुस्तकमा प्रयुक्त व्याकरणिक शब्दको अध्ययन ।
- ख. कक्षा दशको नेपाली पुस्तकमा प्रयुक्त व्याकरणिक अभ्यासको अध्ययन ।
- ग. पाठ्यक्रम अनुरूपताका आधारमा कक्षा दशको नेपाली पुस्तकको अध्ययन ।
- घ. कक्षा दशको नेपाली पुस्तकको सिर्जनात्मक अभ्यासको अध्ययन ।
- ङ. भाषिक सीपगत आधारमा कक्षा दशको नेपाली पुस्तकको नमुना अभ्यासको अध्ययन ।
- च. नेपाली विषयको विधागत नमुना अभ्यासको एक अध्ययन ।
- छ. कक्षा दशको नेपाली पाठ्यविषयका वर्णविन्यास सम्बन्धी तुलनात्मक अध्ययन ।

सन्दर्भसूची

- अधिकारी, हेमाङ्गराज (२०६७), *नेपाली भाषा शिक्षण* (नवौं सं.), काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- आधारभूत शिक्षा पाठ्यक्रम (२०६८), भक्तपुर : सानोठिमी नेपाल सरकार, शिक्षा मन्त्रालय पाठ्यक्रम विकास केन्द्र ।
- काफ्ले, सूर्यप्रसाद (२०६५), *कक्षा दशको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट व्याकरणको अध्ययन*, कीर्तिपुर: (अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र), त्रिभुवन विश्वविद्यालय, विश्वविद्यालय क्याम्पस ।
- कोइराला, यमुना (२०६९), *कक्षा पाँचको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा प्रयुक्त नमुना अभ्यासको अध्ययन*, त्रि.वि. नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, कीर्तिपुर, काठमाडौंमा प्रस्तुत स्नातकोत्तर शोधपत्र ।
- कोइराला, पुष्पा (२०५९), *कक्षा छको हाम्रो नेपाली किताबको विश्लेषणात्मक अध्ययन*, काठमाडौं : अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली भाषा भाषा शिक्षण विभाग ।
- खनाल, पवित्र (२०६३), *कक्षा छको हाम्रो नेपाली किताब र सरल नेपाली शृङ्खला प्रयुक्त नमुना अभ्यासको तुलनात्मक अध्ययन*, त्रि.वि. नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, कीर्तिपुर : काठमाडौंमा प्रस्तुत स्नातकोत्तर शोधपत्र ।
- खतिवडा, नारायणप्रसाद (२०६४), *माध्यमिक तहको नेपाली पाठ्यक्रममा समावेश गरिएका व्याकरणात्मक अभ्यासहरूको अध्ययन*, कीर्तिपुर: (अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र), त्रिभुवन विश्वविद्यालय, विश्वविद्यालय क्याम्पस ।
- गौतम, शिवकुमार (२०६२) *कक्षा आठको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट नमुना अभ्यासको पाठ्यक्रम अनुरूपताको अध्ययन* (अ.प्र.) एम्.एड. शोधपत्र त्रि.वि. कीर्तिपुर ।
- घिमिरे, कृष्णप्रसाद (२०५७), *निम्नमाध्यमिक तहका नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तकमा प्रयुक्त व्याकरण नमुना अभ्यासको अध्ययन*, कीर्तिपुर: (अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र), त्रिभुवन विश्वविद्यालय, विश्वविद्यालय क्याम्पस ।

ढकल, शलान्तिप्रसलद (२०६७), नेपाली भाषा पाठ्यक्रम पाठ्यपुस्तक तथा शिक्षण पद्धति, काठमाडौँ : शुभकामना प्रकाशन ।

ढकल, रामचन्द्र (२०६६), कक्षा पाँचको मेरो नेपाली किताबको विश्लेषणात्मक अध्ययन, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, त्रि.वि. सुरुङ्गा भूपा: नेपाली भाषा शिक्षण विभाग ।

ढकल, राजेश्वर (२०५८), कक्षा छको नेपाली किताबमा प्रयुक्त व्याकरणका नमुना अभ्यासहरूको विश्लेषणात्मक अध्ययन, कीर्तिपुर: (अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र), त्रिभुवन विश्वविद्यालय, विश्वविद्यालय क्याम्पस ।

ढुङ्गाना, जमुना (२०७३), कक्षा नौको वर्तमान नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तकमा प्रयुक्त नमुना अभ्यास, कीर्तिपुर: (अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र), त्रिभुवन विश्वविद्यालय, विश्वविद्यालय क्याम्पस ।

त्रिपाठी, सुधा, सुवेदी, धनप्रसाद र ज्ञवाली, रामप्रसाद (२०७४) नेपाली किताब कक्षा दश, पाठ्यक्रम विकास केन्द्र, सानोठिमी : भक्तपुर ।

पौडेल, नेत्रप्रसाद (२०५५), कक्षा छको अनिवार्य नेपाली पाठ्यपुस्तक र एकता प्रकाशनद्वारा प्रकाशित सन्दर्भ सामग्रीबीच तुलनात्मक अध्ययन, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, त्रि.वि. कीर्तिपुर : नेपाली भाषाशिक्षा विभाग ।

पौडेल, माधवप्रसाद (२०६९), प्रायोगिक भाषा विज्ञानका प्रमुख आयामहरू, हेरिटेन पब्लिसर्स एण्ड डिस्ट्रिब्युटर्स प्रा.लि ।

भण्डारी, पारसमणि, घिमिरे तुलसीराम र नेपाल शक्तिराज (२०६८), प्रायोगिक भाषा विज्ञानका प्रमुख आयाम, काठमाडौँ : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

भण्डारी, पारसमणि, रामनाथ ओझा र डोलराज अर्याल (२०६८), भाषिक अनुसन्धान विधि, काठमाडौँ : पिनाकल पब्लिकेशन ।

पोखरेल, जानुका (२०७२), कक्षा नौमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको वर्णविन्यासगत त्रुटि, कीर्तिपुर: (अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र), त्रिभुवन विश्वविद्यालय, विश्वविद्यालय क्याम्पस ।

भण्डारी, पारसमणि, घिमिरे तुलसीराम, नेपाल शक्तिराज (२०६८), प्रायोगिक भाषाविज्ञानका प्रमुख आयाम, काठमाडौं: विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

भण्डारी, पारसमणि, रामनाथ ओझा र डोलराज अर्याल (२०६८), भाषिक अनुसन्धान विधि, काठमाडौं: पिनाकल पब्लिकेसन ।

यादव, योगेन्द्र प्रसाद र भीमनारायण रेग्मी (२०५९), भाषा विज्ञान, काठमाडौं : न्यू हिराबुक्स इन्टरप्राइजेज ।

राष्ट्रिय शिक्षा पद्धति योजना (२०२८), काठमाडौं: नेपाल सरकार शिक्षा मन्त्रालय ।

शर्मा, केदारप्रसाद र माधवप्रसाद पौडेल (२०६८), नेपाली भाषा र साहित्य शिक्षण, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

शर्मा, मोहनराज (२०५३), शब्द रचना र वर्णविन्यास, काठमाडौं : नवीन प्रकाशन ।

व्यक्तिगत विवरण

नाम : सीतादेवी संग्रौला

जन्म : २०४७०२२७

पिताको नाम : पशुपति संग्रौला

माताको नाम : तुलसा संग्रौला

स्थायी ठेगाना : बाह्रदशी गाउँपालिका

सम्पर्क नं. : ९८०६०९३७००

नागरिकता : नेपाली

धर्म : हिन्दु

पेशा : शिक्षण

मातृभाषा : नेपाली

वैवाहिक स्थिति : विवाहित

शिक्षा:

क्र.सं.	तह	अध्ययन गरेको संस्था	बोर्ड
१.	प्रवेशिका	श्री वीर अमरसिंह मा.वि., बिर्तामोड	एस.एल.सी. नेपाल
२.	+२	कनकाई आदर्श क्याम्पस, बिर्तामोड	उ.मा.वि.
३.	स्नातक	श्री मनकामना बहुमुखी क्याम्पस, बिर्तामोड	त्रि.वि.
४.	स्नातकोत्तर	कनकाई बहुमुखी क्याम्पस, सुरुङ्गा, भापा	अध्ययनरत